

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
“MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ”

Əlyazması hüququnda

Məmmədli Aynur Həsən qızının

“Qlobal maliyyə böhranından alınacaq dərslər: təhlil və qiymətləndirmə”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı **060403 “Maliyyə”**

İxtisaslaşma **“Bank işi” qrup 606**

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

i.f.d. Hüseynova A.T.

i.e.n., fəxri prof. Bəşirov R.A.

Kafedra: “Maliyyə və maliyyə institutları”

Kafedra müdiri: i.e.d., prof. Ələkbərov Ə.Ə.

BAKI-2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3
I FƏSİL. MALİYYƏ BÖHRANININ GENEZİSİ VƏ İNKİŞAFI.....	8
1.1. Qlobal maliyyə böhranının inkişafı.....	8
1.2. Maliyyə böhranının nəzəri əsasları.....	14
1.3. Maliyyə böhranının komponentləri.....	21
II FƏSİL. QLOBAL MALİYYƏ BÖHRANININ TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	31
2.1. Müasir maliyyə böhranının səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi.....	31
2.2. Bank böhranının təhlili.....	40
2.3. Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya maliyyə böhranı şəraitində həyata keçirdiyi tədbirlərin qiymətləndirilməsi.....	48
III FƏSİL. ANTİBÖHRAN İDARƏETMƏ SİYASƏTİ TƏDBİRLƏRİ.....	56
3.1. Banklarda antiböhran idarəetmə siyasəti tədbirləri.....	56
3.2. Azərbaycanda antiböhran idarəetmə siyasətinin istiqamətləri.....	62
3.3. Azərbaycanda tətbiq olunan antiböhran siyasətin nəticələri.....	67
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	74
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	77
PEZİOME.....	81
SUMMARY	82
REFERAT.....	83

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Maliyyə böhranı hazırda dünyanın bir çox ölkələrinə yayılmışdır. Onun ABŞ-da yaranmasına baxmayaraq o, az bir zamanda iqtisadi cəhətdən qarşılıqlı asılılıqları olan dünya ölkələrinə yayılmış və global mahiyyət kəsb etmişdir.

Maliyyə böhranının müxtəlif dünya ölkələrinə təsiri eyni olmamış, onların inkişaf səviyyəsindən, yürütdükləri qabaqlayıcı tədbirlərin xarakterindən asılı olaraq fərqlənmişdir. Məhz bu səbəbdən, ölkəmiz də daxil, dünya ölkələrinin hər biri özünün malik olduğu maddi-maliyyə ehtiyatlarından məqsədəuyğun şəkildə istifadə edərək maliyyə böhranından xilasolma sahəsində fərqli addımlar atmaqdadırlar.

Müasir günümüzdə respublikamız maliyyə böhranının təsirindən çıxmaq üçün müxtəlif tədbirlərə əl atır. Ölkədə milli inkişaf modeli işlənib hazırlanır. Həmin model çərçivəsində dövlətimiz islahatlar proqramı yaradır və icra edir. Böhranın ölkə iqtisadiyyatına təsirinə baxmayaraq əhalinin firəvanının yaxşılaşdırılması, iqtisadiyyatın sürətli inkişafının təmini, bank sektorunun çökməsinin qarşısının alınması sahəsində səmərəli tədbirlər görülməkdədir.

Respublikamız da böhrandan çıxış istiqamətində özünəməxsus yol tutmuşdur. Bu dövlətimizin dünyada sərbəst siyasət apardığını və heç bir dövlətdən asılı olmadığını göstərir. Respublikamızın özünəməxsus inkişaf modeli mövcuddur və bu model çərçivəsində atılan antiböhran addımları səmərəli mahiyyət daşıyır.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Mövzunun predmeti maliyyə böhranının nəzəri əsaslarına diqqət yetirmək, onun Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirini qiymətləndirmək, böhranın bank sektoruna neqativ təsirini təhlil edib nəticə çıxarmaq və bu sektorda görülməsi zəruri olan antiböhran tədbirlər proqramını işləyib hazırlamaqdır. Bundan əlavə, dünya tarixində yaşanmış maliyyə böhranlarına nəzər salmaq, onlardan alınmış dərsləri təhlil edib hazırkı mövcud vəziyyəti qiymətləndirmək tədqiqatın predmetinə daxildir.

Tədqiqatın obyektini irəli sürdüyüm inkişaf modelinin təhlili və qiymətləndirilməsi təşkil edir. Dissertasiya işində məqsədim aşağıda qeyd edilən istiqamətləri özündə birləşdirən inkişaf modelinin böhran dövründə respublikamız üçün optimallığını əsaslandırmaqdan ibarətdir:

1. İqtisadiyyatın əsası olan bank sektorunun restrukturizasiyasının sürətləndirilməsi;
2. Neftin qiyməti aşağı düşdüynə görə neft gəlirlərinin azalmasını qeyri-neft daxilolmalarının ÜDM-də payının artırılması ilə əvəz etmək;
3. İqtisadiyyatda sağlam rəqabəti artırmaq məqsədilə səmərəli dövlət tənzimlənməsinin tətbiqi;
4. Ölkə iqtisadiyyatını neqativ təsirlərdən yayındırmaq məqsədilə çevik məzənnəyə keçmək.

Dissertasiya işinin 1-ci fəslində dünyada tarixən yaşanmış maliyyə böhranlarına nəzər salınmış, onların səbəbləri və alınacaq dərslər qiymətləndirilmişdir. Bu fəsildə həmçinin maliyyə böhranının komponentlərinə nəzər salınmış, onların hər birinin mahiyyəti izah olunmuşdur.

Mövzunun 2-ci fəslində isə bank böhranı təhlil edilmiş, dünyamiqyaslı böhranın ölkəmizin iqtisadiyyatına təsir kanallarına nəzər salınmış və bu sektorda dövlətimizin tutduğu mövqe açıqlanmışdır.

Sonuncu fəsildə müasir dövrdə respublikamızda dövlətin tətbiq etdiyi antiböhran idarəetmə siyasətinin istiqamətləri qiymətləndirilmişdir. Dövlətin tətbiq etdiyi antiböhran siyasətin verdiyi səmərə və nəticələr açıqlanmışdır.

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi ölkədə tətbiq olunan antiböhran siyasətin nəticələrini təhlil etmək və onun nə dərəcədə effektiv olduğunu qiymətləndirməkdir. Böhran kontekstində dövlət aşağıdakı sahələri diqqət mərkəzində saxlamalıdır:

1. İqtisadiyyatda likvidliyi artırmaq, məcburi ehtiyat normativlərini azaltmaq;
2. Bankların yenidən maliyyələşdirilməsi, bankların dayanıqlığını möhkəmləndirmək;

- 3.Kredit təşkilatlarında sui-istifadə ilə bağlı halların qarşısını almaq;
- 4.Neft daxilolmaları azaldığı üçün dövlət büdcəsini düzgün idarə etmək;
- 5.Kapitalın ölkədən axıb getməsinin qarşısını almaq;
- 6.Qeyri-sosial xərclərə qənaət edərək maliyyə dayanıqlığının təmini;
- 7.Büdcə kəsrinin artımına yol verməmək;
- 8.İnflyasiyanı müəyyən həddə qoruyub saxlamaq;
- 9.İxracı stimullaşdırmaq, ölkəyə valyuta ehtiyatlarının cəlbi;
- 10.Qeyri-neft daxilolmalarının həcmi ÜDM-də artırmaq.

Tədqiqatın vəzifəsi tarixən yaşanmış maliyyə böhranlarından alınan dərslərə nəzər yetirmək və onları ölkənin mövcud vəziyyəti ilə əlaqələndirməkdir.İqtisadiyyatın əhəmiyyətli sahələrində təhlil-qiyətləndirmə işləri aparmaq və böhrandan yayınma yolları işləyib hazırlamaq tədqiqatın vəzifələrindəndir.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları.Tədqiqatın aparılması üçün informasiya mənbəyi kimi azərbaycanlı, rus və digər müəlliflərin elmi əsərləri və monoqrafiyalarından, rəsmi materiallardan, nazirliklərin internet resurslarından, statistik məlumatlardan, iqtisadi materiallardan və s. mənbələrdən istifadə edilmişdir.

Tarixən olmuş maliyyə böhranları, hazırki maliyyə böhranı, onun dünya ölkələrinə təsiri, yeridilən antiböhran tədbirlər haqqında çoxlu sayda mütəfəkkirlərin əsərləri mövcuddur.Bununla bağlı azərbaycanlı mütəfəkkirlərdən Z.F.Məmmədovun, E.M.Sadıqovun, D.A.Bağirovun, M.X.Həsənlinin, M.X.Meybullayevin, A.M.Kərimovun, Ş.Ə.Abdullayevin, R.V.Əsgərovanın əsərlərini göstərmək olar.Bu əsərlərdə böhranı doğuran səbəblər, onlardan alınan dərslər ətraflı şəkildə tədqiq olunub qiymətləndirilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi.Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakı amillərlə əlaqəlidir:

- Cari böhranın bütün ölkələrin iqtisadiyyatına müəyyən qədər təsir etməsi;

-Maliyyə böhranından çıxış istiqamətində dövlətlərin antiböhran siyasət modelləri işləyib hazırlaması;

-Maliyyə böhranının təsirindən kənar qalmayan ölkə iqtisadiyyatı və ona böhranın gətirdiyi neqativ nəticələr;

-Müasir günümüzdə respublikamızda icra olunan antiböhran idarəetmə tədbirləri.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti. Maliyyə böhranının təhlili zamanı aşkara çıxmışdır ki, o, əsasən bank sektoruna təsirini göstərmişdir. Bank sferasında yeridilən antiböhran tədbirlər praktik əhəmiyyətli dir:

-ödəmə qabiliyyəti probleminin həlli üçün kredit təşkilatlarının fəaliyyətsiz aktivlərinin dövlət tərəfindən alınması;

-pul vəsaitlərinin gəlir gətirən aktivlərdə yerləşdirilməsi və s.

Dövlətimizin bank sektorunda yaranmış böhranı aradan qaldırmağa yönələn tədbirlərini belə ümumiləşdirə bilərik:

1. Dövlətin bank sektorunun likvidliyinin saxlanılması və bankların vasitəçilik funksiyalarının bərpasına yönələn antiböhran tədbirləri;

2. Dövlətin bank sektorunun strukturunda dəyişikliklər etməsi;

3. Dövlətin bank sistemini tənzimləməsi və nəzarət tədbirlərini görməsi.

Dövlətin bank sektorunda antiböhran idarəetmə siyasətini tətbiq etməsi bankların ödəmə qabiliyyətlərinin bərpası ilə bağlıdır. Dövlətin banklarda yeritdiyi antiböhran idarəetmə siyasətinin istiqamətləri özündə bank hesablaşmalarının əvvəlki qaydada keçirilməsinin bərpa edilməsini və bankların likvidliyinin təminini birləşdirir.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya işinin strukturu giriş, üç fəsil və doqquz paraqrafdan, nəticə və təkliflərdən, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. İşin “Giriş”ində mövzunun aktuallığı əsaslandırılmış, tədqiqatın məqsəd, vəzifə, obyekt və predmeti göstərilmiş, tədqiqatın elmi yeniliyi sübuta yetirilmişdir.

“Maliyyə böhranının genezisi və inkişafı” adlanan 1-ci fəsildə maliyyə böhranının mahiyyəti açıqlanmış, ona olan nəzəri baxışlar təhlil edilmiş, tarixinə nəzər yetirilmiş, komponentləri sadalanmışdır.

İkinci fəsil “Qlobal maliyyə böhranının təhlili və qiymətləndirilməsi” adlanır. Bu fəsildə maliyyə böhranının komponenti olan bank böhranı təhlil edilmişdir. Həmçinin cari böhranın səbəbləri araşdırılmış və onun iqtisadiyyatımıza təsiri nəzərdən keçirilmişdir.

“Antiböhran idarəetmə siyasəti tədbirləri” adlanan 3-cü fəsildə Azərbaycanda müasir dövrdə yeridilən antiböhran siyasət tədbirləri açıqlanmış və onun məqsədləri göstərilmişdir. Dövlət tərəfindən yeridilən antiböhran idarəetmənin verdiyi nəticələr açıqlanmışdır.

I FƏSİL. MALİYYƏ BÖHRANININ GENEZİSİ VƏ İNKİŞAFI

1.1. Qlobal maliyyə böhranının inkişafı

Maliyyə böhranının mahiyyəti, yaranma səbəbləri sosial-iqtisadi quruluşların dəyişməsiylə fərqli xarakter kəsb etmişdir. İqtisadçılar tərəfindən müxtəlif quruluşlarda yaşanan böhranlara yanaşmalar 3 mərhələdə ümumiləşdirilmişdir:

1-ci mərhələ-*18-ci əsrin əvvəllərindən 20-ci əsrin 30-cu illərinə kimi*. Bu dövrdə mütəfəkkirlər belə düşünürdülər ki, kapitalizm dövründə iqtisadi böhranlar ya ümumiyyətlə mümkün deyil, ya da təsadüfi xarakter daşıyır. Azad rəqabət sistemi şəraitində onlar müstəqil olaraq aradan qalxır. Bu cür mütəfəkkirlərə C. Mill, D. Rikardo, S. Sismondi və digərlərini misal göstərmək olar.

2-ci mərhələ-*20-ci əsrin 30-cu illərinin ortalarından 20-ci əsrin 60-cı illərinin ortalarına qədər*. Özümdən əvvəlki iqtisadçıların fikirlərini qəbul etməyən Con Meynard Keyns böhranı qabaqlamaq üçün dövlətin tələbi stimullaşdırmaqla iqtisadiyyata müdaxiləsinin vacibliyini irəli sürürdü.

3-cü mərhələ-*20-ci əsrin 60-cı illərinin ortalarından bugünkü günümüzdə kimi*. Bu dövrün iqtisadçıları düşünürlər ki, İEO böhran dövründə iqtisadi tarazlığın sabitləşdirilməsindən daha çox dövrə uyğun siyasət yürüdürlər. İEO isə böhranın neqativ təsirlərinə daha çox uğrayırlar. Böhrana “balanslaşdırılmış” cavab İEO tərəfindən İEO-ə yardımın artırılmasını tələb edir.¹

19-cu əsrin ortalarına kimi yaşanmış qlobal böhranlar əsasən iqtisadiyyatdan kənar amillərin təsiri ilə olmuşdur. Bu amillərə müharibələr, epidemiyalar, təbii fəlakətlər və s. aiddir.

¹ V. Zeynalov. “Qlobal maliyyə böhranı və antiböhran tədbirləri: təhlil və qiymətləndirmə”. Bakı-2012, 439 səh.

19-cu əsrin ortalarından etibarən böhranların əsas səbəbi sənaye istehsalı ilə ödəmə qabiliyyətli tələb arasında tarazlığın pozulması olmuşdur.

Yeni növ böhranlar 19-cu əsrdən başlanmış və orta hesabla hər 8-10 ildən bir təkrarlanmışdır: 1825, 1837, 1847, 1857, 1868-1869, 1873, 1882-1883, 1890-1892, 1900-1902, 1907 və s.

Birinci tsiklik (dövr) böhran 1825-ci ildə İngiltərədə olmuşdur. Bu ilk qlobal böhran idi. Bu qlobal böhran həmin dövrdə İngiltərədən Latın Amerikasına ölkələrinə kapitalın kütləvi surətdə axını ilə əlaqəlidir. Nəticədə İngiltərədə-London birjasında möhtəkirlik əməliyyatlarının həcmi yüksəlmişdir. Bu amil ölkənin ticarət balansını pozmuşdur. Ölkədə qızıl ehtiyatlarının həcmi azalmış, tənəzzülə, iqtisadi böhrana səbəb olmuşdur. Bunun nəticəsində Latın Amerikasına investisiya və ixracat azalmış, həmin ölkələrdə büdcə gəlirləri minimuma enmişdir.

Növbəti böhran 1836-cı ildə B. Britaniya və Birləşmiş Ştatlarda yaşanmışdır. 1847-ci ildə yaşanan böhran bütün Avropa, Amerika ölkələrini əhatələmişdir.

1857-ci ildə olan böhran çox ölkənin iqtisadiyyatına ağır zərbələr endirmiş, həmin ölkələrdə maliyyə sektorunun iflasına gətirmişdir. İqtisadiyyatı həmin dövrdə iflasa uğramış ölkələrə ABŞ, Almaniya, İngiltərə, Fransa aiddir. Həmin ölkələrdə böhrana səbəb dəmiryolu şirkətlərinin kütləvi şəkildə müflisləşməsi, həmçinin səhmlər bazarının dağılması olmuşdur. Dünyada bank sistemi iflasa uğramış, istehsal azalmışdır.

1873-1878-ci illərdə olan dünyamiqyaslı böhran özünəməxsusluğu ilə seçilir. Bu zaman Latın Amerikasına ölkələrində kreditlərə tələblərin artması nəticəsində Almaniya, Avstriya və digər Avropa ölkələrinin bazarlarında möhtəkər qiymət artımları olmuşdur.

1890-cı ildə 1873-cü il böhranına analogi vəziyyət yaranmışdır. Bu dövrdə Böyük Britaniya hökuməti Argentinadakı problemlərə görə Cənubi Afrika, Avstraliya, Birləşmiş Ştatlarda və C. Amerika ölkələrinə kreditlərin verilməsini dayandırmışdır.

1893-cü ildə Birləşmiş Ştatlardakı böhranın səbəbi gümüş bazarında azad qiymət qoyuluşuna yol verən Paktın qəbul edilməsidir. Bu Paktın qəbulundan sonra investorlar

kapitalı ölkədən çıxarmaga başladılar. Pul təklifinin azalması və fond bazarının iflası bankların fəaliyyətində pozulmalara gətirdi.

Miqyas və nəticələrinə görə əvvəlki böhranlardan xeyli fərqlənən 1907-ci ildə olan böhran ABŞ və İngiltərədən başlayaraq Fransa, İtaliyaya da yayılmışdır. Səbəbi İngiltərənin 1906-cı ildə qızıl ehtiyatlarını artırmaq üçün uçot dərəcəsini 3,5%-dən 6%-ə qədər qaldırmasıdır. Bu hadisə Birləşmiş Ştatlardan kapitalların axınına səbəb olmuş, nəticədə iş fəaliyyəti azalmış və banklar kütləvi şəkildə bağlanmışdır. Pul kütləsinin azalması həmçinin hesablaşma-ödəniş sisteminin pozulmasına və iqtisadi böhrana səbəb olmuşdur.

“Böyük depressiya” adlandırılan 1929-1933-cü illər böhranı tarixdə yaşanmış ən böyük global böhrandır. Onun səbəblərinə dair fikir müxtəlifliyi mövcuddur. Məsələn, prezident Quver deyib ki, depressiyanın səbəbi Dünya Müharibəsi zamanı Avropa istisna olmaqla, dünyada istehsalın ifrat dərəcədə genişlənməsi idi. Həmçinin maliyyə çətinlikləri, hərbi borcların qaytarılması, alman istiqrazlarının pul dövriyyəsinə qayıtması və bu istiqrazların amerikalılar tərəfindən alınması da böhrana gətirmişdir.

Ümumiyyətlə, “Böyük depressiya” adlandırılan böhran təsərrüfatın bütün sahələrini bürüməsinə və dağıdıcı təsirinə görə dünya tarixində yaşanan böhranlar ilə müqayisə edilə bilməz. Böhran çoxlu sayda iflas halları ilə müşayiət olunmuşdur, Nyu-Yorkda fond birjasından başlamış, digər sahələri-bank sistemini, sənayeni, kənd təsərrüfatını əhatə etmişdir. Bu dövrdə Nyu-Yorkda federal ehtiyat bankının təşəbbüsü ilə açıq bazarın yaranması üzrə proqram 1929-cu ildə kredit məhdudiyətlərinin yumşaldılmasına səbəb olmuşdur. 1930-cu ildə beynəlxalq borcların həcmi xeyli artmışdır. Mərkəzi Avropanın banklarında müflisləşmə halları, eyni zamanda Avropa ölkələrində hökumətlərin bir-birini əvəzləməsi baş verirdi. Avropa ölkələrində deflyasiyanın tüğyanı başlamışdı. Bu mərhələdə Fransa, Belçika, Niderland, İsveçrə kimi ölkələr ABŞ dollarına qızıl almağa və onu ölkədən çıxarmağa başlamışdır. Bütün dünyada bank iflasları, borcun deflyasiyası, əmtəə qiymətlərinin enməsi, istehsalın

dayandırılması müşahidə olunmuşdur. İqtisadiyyat “Böyük depressiya” zamanı ən minimal nöqtəsinə “bank tətilləri”ndə və dolların ucuzlaşması dövründə çatmışdır.

Böhrana monetar nöqtəyi-nəzərdən yanaşma Milton Fridmen və Anna Şvartsın əsərində verilmişdir. Onların yanaşmasına görə, kəskin iqtisadi enmə pul siyasətində buraxılan səhvlərin nəticəsidir. Onlar 1929-1933-cü illərdəki pul kütləsini təhlil etmişlər. Fond birjasının süqutunu pul kütləsinin azalması ilə əlaqələndirib, kapitalın beynəlxalq hərəkətinin, mübadilə məzənnəsinin depressiyaya az təsir etdiyini qeyd etmişdilər.

Böhrandan sonra uzun müddət iqtisadiyyatın vəziyyəti ürəkaçan olmamışdır. Bir qədər canlanmadan sonra 1937-ci ildə yenidən böhran yaşandı. Bu böhran dövründə dünyada sənaye istehsalı 11% azalmışdır. Yeni böhran əvvəlkindən zəif təsirə malik olmuşdur. Bu böhranın inkişafı Dünya Müharibəsinin başlaması ilə dayandırılmışdır.

1948-1949-cu illərdə Birləşmiş Ştatları və Kanadanı əhatə edən yerli maliyyə böhranı olmuşdur. Böhran zamanı Birləşmiş Ştatlarda sənaye məhsullarının həcmi 18,2%, Kanadada 12% aşağı enmişdir.

1957-1958-ci illərdə yaşanmış növbəti maliyyə böhranı ABŞ, Yaponiya, Fransa, Kanada, Böyük Britaniya, Belçika, İsveç, Niderland, Finlandiya və digər ölkələri əhatə etmişdir.

1973-cü ildə Birləşmiş Ştatlarda başlamış iqtisadi böhran dağıdıcı təsirinə görə 1929-1933-cü illər böhranına bənzəmişdir. 1974-1975-ci illər dövrü yüksək inflyasiya səviyyəsi ilə səciyyələnmişdir.

1973-1974-cü illərdə səhmlərin kursu nəzərəçarpacaq dərəcədə aşağı enmişdir. 1975-ci ildə kapitalist ölkələrində işsizlərin sayı 15 mln. nəfərə çatmışdır. Real gəlirlər kəskin azalmışdır.

1973-cü ildə, daha sonra 1979-cu ildə neftin qiyməti xeyli artdı. Bu amilə görə neft istehsalçısı ölkələrinin ixrac gəlirləri də müvafiq olaraq yüksəldi. Neft ixrac edən ölkələrdə mənzillərin, ticarət mərkəzlərinin və digər əhəmiyyətli obyektlərin alınması

hesabına xərclər də artırdı. Əksinə, neft idxal edən ölkələrin borclarının həcmi xeyli artdı.

Bir müddət sonra Şimal dənizində, Meksikada və digər regionlarda neft istehsalı artmışdır. Həm bu səbəbdən, həm də 1980-ci illərin əvvəlində olan qlobal iqtisadi tənəzzülə görə neftə tələb azalmışdır. Nəticədə Meksika və ABŞ ştatları bu dövrdə ciddi maliyyə çətinlikləri ilə üzləşdilər.

1994-cü ildə Meksikada maliyyə böhranı kəndli üsyanından sonra başladı. 1994-1995-ci illərdə Meksikada böhran olarkən ABŞ və Kanada “xüsusi münasibətlər”ə görə ölkəyə 6,7 mlrd. dollar həcmində kredit yardımı etdilər.

1997-ci ildə Şərqi Asiyada maliyyə böhranı başlamışdır. Böhrana səbəb amillər ölkələr üzrə fərqlidir. İndoneziyada “oğru kapitalizm”, Taylandda hökumətin zəifliyi, Cənubi Koreyada konqlomeratlar böhrana zəmin yaratmışdır. Ümumi olaraq region üzrə kreditləşmənin yüksək riski də böhranı doğuran səbəblərdəndir. Bu zaman regionda Yaponiyanın güclü siyasəti nəticəsində böhranlı ölkələrə investisiyaların və kreditlərin verilməsi artırdı. Həmin zaman Avropa ölkələri də regionun kreditləşməsində iştirak edirdilər.

1990-2006-cı illərdə ABŞ-ın əmlak bazarında qiymətlər xeyli qalxmışdır. Bu artım ipoteka kreditləri üzrə faizlərin aşağı olması ilə bağlı olmuşdur. İpoteka kreditləri daşınmaz əmlakın dəyərini özlərinin aylıq gəlirləri ilə ödəyə bilməyəcək şəxslərə təklif olunmuşdur. Qiymət artımları sabitləşdikcə əmlak sahibləri qarşılaya bilməyəcəkləri ipoteka ilə üzləşmişdilər.

Qiymətlər sabit artıma malik olan dövrdə iqtisadi vəziyyət əlverişli görünürdü. Lakin əmlak qiymətlərinin azalması ipoteka krediti sistemini iflas etdi. Beləliklə, ABŞ-ın əmlak bazarından başlanan böhran qlobal maliyyə böhranına çevrildi.

2007-2008-ci illərdən başlayan və müasir günümüzdə qədər davam edən böhran bütün dünyada bank sektoruna neqativ təsir etmişdir. Bunun nəticəsində bütün ölkələrin iqtisadiyyatı enmələrə məruz qalmışdır.

Maliyyə böhranının inkişafını 4 mərhələyə bölmək olar:

1. Anglo-sakson maliyyə böhranı-ABŞ ipoteka bazarında problemlərin yaranması;
2. Hüdud çəkmə (sərhəd çəkmə)-ilk əvvəl iqtisadi cəhətdən İEÖ-ə, daha sonra İEOÖ-ə təsir edən qlobal böhran;
3. Kredit daralma əməliyyatı-bank sisteminin iflası təhlükəsinə səbəb olan qlobal böhran;
4. Emissionla vurulmaq (doldurmaq)-ölkələr tərəfindən böhrandan çıxma istiqamətində addımlar, hazırlanan tədbirlər paketi.

Böhranın yayğıınlaşma mərhələlərinə nəzər salaq:

1. ABŞ ipoteka sisteminin çöküşü;
2. kredit həcmnin azalması;
3. faiz dərəcələrində azalmağa olan meyl;
4. büdcə kəsrlərinin artımı;
5. real iqtisadiyyatda geriləmə;
6. işsizliyin artması;
7. istehlak xərclərinin azalması.²

Cari dünyamiqyaslı böhran çoxsaylı amillərlə bağlı olub bütövlükdə dünyanın mövcud iqtisadi modelinin iflasıdır. Qlobal tarazsızlıq və ABŞ maliyyə böhranından qaynaqlanan hazırki maliyyə böhranı dünya ölkələrinin iqtisadiyyatında ciddi fəsadlar yaratmışdır. Qlobal böhranı yalnız iqtisadi amillərlə bağlamaq düzgün deyildir. Müasir böhran kompleks şəkildə iqtisadi, hərbi, ekoloji amillərlə əlaqəlidir. Həmçinin qlobal böhranın səbəbi kimi təkcə ABŞ ipoteka sisteminin çökməsini deyil, fərqli iqtisadi amilləri əsas gətirən iqtisadçılar mövcuddur.

² Z.F.Məmmədov. "Bank sistemində böhran və antiböhran idarəetmə". Bakı-2014

1.2. Maliyyə böhranının nəzəri əsasları

Qlobal maliyyə böhranının yaşanma səbəbləri, onun yaratdığı nəticələrin təhlili və qiymətləndirilməsi daim iqtisadçıların aktual mövzusu olmuşdur. İqtisadçılar müxtəlif dövri böhranların yaşanma səbəblərini ayrı amillərlə bağlamış və bir-birindən fərqlənən nəzəriyyələr yaratmışlar.

Cari böhranı yaradan başlıca səbəblərdən biri son illərdə dünyada dövlətin rolu və bazar mexanizminin hədlərinin müəyyən edilməsi problemlərinin yaşanmasıdır. İqtisadiyyatın qanunauyğunluqları, hərəkətverici qüvvələri, prinsipləri qiymətləndirilərkən dövlət müdaxiləsi və bazar mexanizminin nisbətli rolu düzgün müəyyən edilməlidir.

Maliyyə böhranlarının səbəblərini araşdıran nəzəriyyələr bunlardır:

1. Dövri borc yığılımı-maliyyə böhranının səbəbinin borc yığılımı ilə əlaqələndirilməsi.
2. Bank sektorunda böhran-Monetaristlərin nəzəriyyəsinə görə, yüksək inflyasiya bank sektorunda təşvişə yol açır. Bu isə maliyyə böhranına gətirir.
3. Rasional nəzəriyyə-maliyyə böhranının qiymət dəyişikliklərinə yönələn gözləmələrlə əlaqələndirilməsi.
4. Qeyri-müəyyənlik nəzəriyyəsi-gələcəyə yönəlmiş qeyri-müəyyənlik böhrana gətirir.
5. Kredit nəzəriyyəsi-böhranın kredit münasibətləri ilə əlaqələndirilməsi.
6. Maliyyə bazarı strukturu nəzəriyyəsi-Bu nəzəriyyəyə görə, bazara giriş məhdudiyətlərinin ləğvi rəqabətin artmasına, kredit tələbində artıma və kredit standartlarının azalmasına yol açaraq böhrana gətirir.³

Dünya tarixində yaşamış dünyamiqyaslı böhranları doğuran səbəblər zaman ərzində fərqli olmuşdur. Əvvəllər yaşanan bütün böhranlar müəyyən dövrdən sonra aradan qalxmış, təkrar istehsal əvvəlki vəziyyətinə qayıtmışdır. Lakin hazırkı dövrdə müxtəlif

³ V.Zeynalov. "Qlobal maliyyə böhranı və antiböhran tədbirləri:təhlil və qiymətləndirmə". Bakı-2012, 439səh.

ölkələrin başçılarından beynəlxalq səviyyəli müzakirələrdə böhrandan xilasolma sahəsində irəli sürdükleri modellərdə iqtisadi prosesləri beynəlxalq səviyyədə səmərəli idarə etmək olmur. Müasir günümüzdə yeni prinsiplərə əsaslanan daha təkmil inkişaf modeli formalaşdırılmalıdır. Yeni inkişaf modelinin prinsipi kimi dövlətin iqtisadiyyata makroiqtisadi səviyyədə təsirinin zəruriliyini irəli sürmək olar. Müasir günümüzdə ABŞ hökuməti ölkəni müasir maliyyə böhranından çıxarmaq üçün fəal müdaxilə siyasəti aparır. Dünya iqtisadiyyatında yalnız liberal prinsiplərin mövcudluğu səmərəsizdir. Buna görə monetar prinsiplərlə fiskal tənzimləmənin birgə tətbiqi hazırkı böhran dövründə əlverişli hesab olunur.

M. Fridmenin fikrinə görə, maliyyə böhranlarının bilavasitə səbəbi səhv pul-kredit siyasətinin aparılmasıdır. Lakin böhrandan çıxışla bağlı monetarizm tərəfdarlarının irəli sürdükleri ideyalar və təkliflər birmənalı qəbul edilmir.

Keynsin fikirləri monetarizm tərəfdarlarından kəskin fərqlənir. Keyns böhranları doğuran səbəbi artan maliyyə resurslarına müvafiq tələbin formalaşmamasında görürdü.

Hazırkı günümüzdə müxtəlif ölkələrdə böhrandan çıxış istiqamətində fərqli proqramlar hazırlanır. Məsələn, ABŞ hökuməti iqtisadiyyatı böhrandan çıxarmaq üçün irihəcmli büdcə maliyyələşməsi keçirir. Avropa ölkələri isə müxtəlif proqramlar əsasında real məcmu tələbin genişlənməsinə çalışırlar. Çinin təcrübəsi deyir ki, böhrandan çıxmaq üçün optimal variant dövlət və bazar mexanizminin düzgün nisbətində tətbiqidir.

Müasir böhran, iqtisadçıların fikrincə, dünyanın bir makroiqtisadi strukturdan başqa, yeni bir makroiqtisadi struktura keçid prosesidir. Bu beynəlxalq miqyasda yeni infrastrukturların yaradılmasını və mövcudların təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Müxtəlif ölkələrin böhrandan çıxış istiqamətində hazırladıqları proqramların təhlili onların tamamilə fərqli xarakter daşdığını üzə çıxarır. İnkişaf etmiş bir sıra ölkələrin tədiyə balansında ABŞ dollarının xüsusi çəkisinin çox olması, həmçinin AB ölkələrində bu valyutanın mövcudluğu qloballaşmanın tələblərinə uyğun vahid pul-kredit mexanizmlərinin tətbiqini zəruri edir. Lakin müxtəlif ölkələrdə tarixən formalaşmış

iqtisadi strukturun elementləri fərqli olduğu üçün vahid məqsədyönlü siyasətin tətbiqi mümkün olmur. Bunun üçün ölkələr özlərinin inkişaf səviyyəsinə uyğun milli səviyyədə model hazırlayırlar. Bu modelin tətbiqindən əldə edilən səmərə yalnız onun qonşu ölkələrin milli modelləri, həmçinin dünya iqtisadi modeli ilə əlaqələndirilməsi nəticəsində mümkün ola bilər.

Qloballaşma şəraitində dünya iqtisadiyyatında ümumi dünya gəliri formalaşır və yenidən bölünür. İEÖ iqtisadi maraqlarını dünya bazarlarında maksimum şəkildə reallaşdırmağa cəhd edirlər. İEOÖ də dünya təkrar istehsal prosesində fəal iştirak etmək üçün lazımı iqtisadi amilləri hərəkətə gətirəcək düzgün iqtisadi siyasət modeli işləyib hazırlamaladırlar. Əks təqdirdə, milli iqtisadiyyatlar dünya miqyasında gəlirlərin bölüşdürülməsində bərabər əsaslarla iştirak edə bilməyəcəklər.

Qloballaşma şəraitində iqtisadiyyatın güclü inkişaf modelinə keçməsi böhrandan çıxış istiqamətində həlledici əhəmiyyətə malikdir. Cari böhran zamanı ölkələr elə bir gücə, potensiala malik olmalıdırlar ki, təhlükəli vəziyyətləri aradan qaldırmaq, ən başlıcası sərbəst şəkildə özlərinin inkişafını saxlamaq qabiliyyətinə malik olmaqla davamlı inkişafını sarsıtmasınlar. Sabit inkişafı saxlamaq üçün təkrar istehsal proseslərinin idarə olunmasında dövlətin tənzimləyici rolu gücləndirilməlidir. Böhrandan çıxış istiqamətində dövlətin institusional funksiyaları artırılmalıdır. Həmçinin böhrandan çıxış proqramları gələcəyə istiqamətlənməlidir.⁴

Böhrana dair nəzəriyyələr onun yaranmasının səbəb və amillərini əks etdirirlər. Neoklassik və liberalizm cərəyanlarının nümayəndələri böhranların səbəbini istehsalla istehlakın üst-üstə düşməməsində görürlər. Yəni artıq istehsal edilən məhsullar tam istehlak edilmir. Bu cərəyanların nümayəndələri böhrandan çıxış üçün istehlakın stimullaşdırılmasını irəli sürürdülər.

⁴ Stiqlitsin məruzəsi. "Beynəlxalq valyuta-maliyyə sistemində islahatlar: qlobal böhranın nəticələri" barədə. "İqtisad Universiteti" Nəşriyyatı. Bakı-2012

Böhran iqtisadi inkişafın dövrü xarakterini səciyyələndirir. O, təkrar istehsalın inkişaf qanunlarını və istehsalın enmə və yüksəlmələrinin bir-birini əvəzləməsini əks etdirir. Bu məsələ K.Marks tərəfindən ətraflı şəkildə tədqiq olunmuşdur. Onun fikrincə, maliyyə böhranı adətən iqtisadi böhrandan qaynaqlanır. İqtisadi böhran isə təkrar istehsal prosesində ziddiyyətlərin yaranması nəticəsində baş verir. Bu ziddiyyətlərin aradan qaldırılması isə dövrü xarakter daşıyır. K.Marks böhranların səbəblərini aşkara çıxarmış, onların labüdlüyünü əsaslandırmışdır. Böhranların inkişaf nəzəriyyəsinin əsası K.Marks tərəfindən qoyulmuşdur. K.Marksın fikrincə, böhranların dövriliyinin səbəbi istehsalın ictimai xarakteri ilə şəxsi mənimsənilməsi arasında olan ziddiyyətlərdir. Kapitalizm şəraitində böhranlardan qaçma çətinləşir.

İqtisadçılara görə, böhranların səbəbləri iqtisadi inkişafın qeyri-tarazlığıdır. Onların fikrincə, qeyri-mükəmməl və qeyri-peşəkar idarəetmə nəticəsində sahibkarların gözlənilməz hərəkətləri iqtisadi tarazlığın pozulmasına gətirir.

F.Hayek deyir ki, istehsal böhranları dövlət tərəfindən artıq maliyyələşdirmə səbəbindən yaranır. O, bazar azadlığının tərəfdarı və dövlət müdaxiləsinin kəskin əleyhdarı olmuşdur.

Y.Şumpeter böhranların psixoloji nəzəriyyəsini tədqiq etmişdir. İntestisiyalara münasibəti hər kəsin psixoloji təsviri ilə səciyyələndirmişdir. Böhran vəziyyəti kapital qoyuluşlarının azalmasına gətirib çıxarır, əksinə, tərəqqi şəraitində investisiya mühiti inkişaf edir. Bunlar investisiya mühitinin qeyri-müntəzəmliyindən xəbər verir. Böhranları psixoloji amillər nöqtəyi-nəzərindən təhlil edən Y.Şumpeter qeyri-müəyyənlik hallarının tənəzzülə təkan verdiyini qeyd edir. Psixoloji amillər, yuxarıda göstərdiyimiz investisiya mühiti ilə yanaşı, böhranın genişlənməsinə də gətirir.

Tanınmış iqtisadçı P.Samuelson böhrana dair tədqiq etdiyi nəzəriyyələri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmişdir:

- bank kreditinin genişlənməsi ilə səciyyələnən pul böhranı nəzəriyyəsi;
- istehsalatda mühüm yeniliklərin tətbiqi ilə izah olunan yeniliklər nəzəriyyəsi;

- əhalinin bədbinliyini və nikbinliyini şərh edən psixoloji nəzəriyyə;
- tam istehlak etməmə nəzəriyyəsi;
- artıq investisiya qoyma nəzəriyyəsi;
- günəş ləkələri-hava-məhsul nəzəriyyəsi.

Risklərin yüksək səviyyəsi, investisiya mühiti, böhran şəraitində idarəetmə və s. kimi mövzular P.Kruqmanın, S.A.Bilinyakın, Z.F.Məmmədovun və digər müəlliflərin elmi əsərlərində tədqiq olunmuşdur.

Bir sıra iqtisadçılar maliyyə böhranını iqtisadi münasibətlərlə bağlasalar da, onu maliyyə sisteminin iflası kimi şərh edənlər də az deyildir.Məsələn, A.Q.Qryaznova maliyyə böhranını maliyyə sisteminin əsas tərkib hissələrinin fəaliyyətinin pozulması ilə əlaqələndirir.Onun fikrincə, maliyyə sisteminin böhranı maliyyə institutlarının öz borcunu ödəyə bilməməsi ilə bağlıdır.

Amerika iqtisadçısı M.Minski deyir ki, kredit təklifindəki dövrü dəyişikliklər maliyyə strukturunu zəiflədir və maliyyə böhranlarının olma ehtimallarını artırır.

K.Rudovoyun fikrincə, maliyyə böhranı maliyyə sisteminin tarazlığının pozulmasıdır ki, o, özünü maliyyə müəssisələrinin iflasında, ödəmə-hesablaşma sisteminin pozulmasında, milli valyutanın dəyərsizləşməsində göstərir.

F.Mişkin maliyyə böhranının səbəbləri kimi aşağıdakıları göstərir:

- faiz dərəcələrinin qalxması;
- qeyri-müəyyənliyin artması;
- bank çaxnaşması və s.

T.Puqel və P.Lindert deyir ki, maliyyə böhranına səbəb ola biləcək amillər 5 qrupa bölünür:kredit ekspansiyası, makroiqtisadi şoklar, valyuta riski, müvəqqəti qısamüddətli kreditlərin artması və qlobal infeksiya.⁵

“Böyük depressiya”dan çıxış istiqamətində Con Meynard Keyns tərəfindən formalaşan nəzəriyyə maliyyə böhranı nəzəriyyələri arasında xüsusilə qeyd edilməlidir.Klassik

⁵ Z.F.Məmmədov. “Bank işi”. Bakı-2016

nəzəriyyəyə əsaslanan iqtisadçılar bu böhranın səbəblərini izah etməyə çalışsalar da, onun əsl mahiyyətini başa düşməkdədilər.İqtisadçılar böhranı ifrat istehsalla, kapital qoyuluşlarının həcmi ilə izah edirdilər.

Keyns bazarın özü-özünü tənzimləmə ideyası ilə səmərəli tələb nəzəriyyəsini birləşdirərək sübut etdi ki, iqtisadi resurslardan dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi nəticəsində daha səmərəli istifadə etmək olar.Onun “səmərəli tələb” nəzəriyyəsi, məşğulluq, faiz dərəcəsi, əmək haqqı, inflyasiya, pul-kredit, büdcə-vergi haqqında söylədiyi nəzəri fikirlər depressiyadan çıxış istiqamətində həlledici əhəmiyyətə malik olmuşdur.

Müasirliyin görkəmli iqtisadçısı Cozef Stiqlitsin cari böhrana dair nəzəri fikirləri iqtisad elminə verilən mühüm töhfə hesab olunur.C.Stiqlitsə görə, hazırki böhranın qismən də olsa cavabını müasir iqtisadiyyatın əsaslarında tapmaq olar.Onun fikrincə, böhrana gətirib çıxaran siyasətin əsası iqtisadi nəzəriyyələrdir.İqtisadi nəzəriyyələr, yəni hökumətlərin xətasız iqtisadi prinsiplərlə az tanışlığı, həmçinin bazarın özü-özlüyündə səmərəli və stabil olması fikri, iqtisadi tarazlığın pozulmaları müstəqil aradan qaldırmaq bacarığına malik olması düşüncəsini dəstəkləyən nəzəriyyələr səhv makroiqtisadi siyasətə, sonra isə qlobal böhrana gətirib çıxardı.

C.Stiqlits deyir ki, dünya 1997-1998-ci illər Asiya maliyyə böhranından elə tez özünə gəldi ki, bu, bazarın özünü tənzimləmə gücü haqqında illuziyalar yaratdı.Lakin bu böhrandan sonrakı bərpa prosesi dövlət müdaxiləsi ilə olmuşdur.

Böhran həmçinin göstərdi ki, dövlətlərin sağlam makroiqtisadi siyasət aparması, standart siyasi şüarlar qəbul etməsi böhrandan çıxış istiqamətində vahid üsul deyildir.Nümunə kimi təqdim edilən dövlətlərdə yeridilən makroiqtisadi siyasətin özü belə ciddi qüsurlu ola bilər.

C.Stiqlits deyir ki, qlobal dünyanın cari böhrana cavab olaraq əsas tutmalı olduğu bir sıra prinsiplər var:

- yüksək şəffaflıq və hesabatın zəruriliyi;

- qısamüddətli tədbirlərin uzunmüddətli perspektivlə uzlaşması;
- bölgü üzrə nəticələrin qiymətləndirilməsi;
- qlobal disbalansın azaldılması;
- bölgü və təsadüfi risklər;
- uzaq nəticələr;
- intellektual müxtəliflik.⁶

İ.e.d., professor Zahid Fərrux Məmmədovun qlobal böhran haqqında nəzəri fikirləri müasir dövrdə antiböhran idarəetmədə dəyərli əhəmiyyətə malikdir. O, deyir ki, qlobal böhran dünyaya sıx inteqrasiya olunmuş ölkə iqtisadiyyatı üçün təhlükəli vəziyyət yaratmışdır. Lakin iqtisadiyyatımız böhrana yüksək dayanıqlılıq göstərmişdir. Professorun fikrincə, qlobal böhrana təsir edən amillər aşağıdakılardır:

1. ABŞ, Avropa ölkələri, Böyük Britaniya, İrlandiya və digər ölkələrdə daşınmaz əmlak bazarında qiymət artımı;
2. Çox ölkədə fond bazarlarında kapitalizasiya dəyərinin yüksək olması;
3. Qlobal bazarda lazımi məhsulların qiymətlərinin qalxması.

Cari böhran və onun dünyadakı ölkələrə təsiri D.A. Bağirovun, M.X. Həsənlinin, M.X. Meybullayevin və digər iqtisadçıların da əsərlərində tədqiq olunmuşdur.

Müasir günümüzdə dövlətimiz böhranın ölkəmizə təsirini zəiflətmək üçün maliyyə böhranının nəzəri əsaslarını təhlil edir. Respublikamız qlobal miqyasda mütərəqqi meyilləri izləməklə öz strategiyasının effektiv nəticəsinə və sabit inkişafın təmin olunmasına nail olmağa çalışır. Nəzəriyyənin düzgün seçilməsi və ona uyğun hərəkət etmək hazırki böhran dövründə aktual məsələ hesab olunur.

⁶ Stiqlitsin məruzəsi. "Beynəlxalq valyuta-maliyyə sistemində islahatlar: qlobal böhranın nəticələri" barədə. "İqtisad Universiteti" Nəşriyyatı. Bakı-2012

1.3. Maliyyə böhranının komponentləri

“Maliyyə böhranı” və “Maliyyə böhranının strukturu” anlayışlarının nəzəri əsaslandırılması xeyli müxtəlifdir. Fikir müxtəlifliyi nəticəsində maliyyə böhranı anlayışının mahiyyətini dəqiq müəyyənləşdirmək mümkün deyildir. Onun strukturu məsələsində də iqtisadçılar arasında fikir birliyi yoxdur.

Belə ümumi fikir mövcuddur ki, maliyyə böhranı makroiqtisadi və mikroiqtisadi səviyyədə neqativ nəticələrə səbəb olan xoşagəlməz prosesdir. Sistemli maliyyə böhranını təhlil etmək, qiymətləndirmək və ona uyğun adekvat tədbirlər görmək müsbət effektlər yarada bilər.

Maliyyə böhranının struktur mahiyyəti aşağıdakı amillərlə əlaqəlidir:

- maliyyə aktivlərinin dəyərinin kəskin düşməsi;
- milli pul vahidlərinin dəyərsizləşməsi;
- borcların ödənilməsi probleminin yaranması;
- maliyyə institutlarının funksiyalarının pozulması;
- qiymətli kağızların mübadilə dəyərinin kəskin azalması.

Son zamanlar “finans böhranı”ndan danışılır. Bu termin çox ümumi və geniş mənada işlənir. Finans böhranının səbəblərinə nəzər salaq:

- makroiqtisadi siyasətin düzgün yeridilməməsi;
- hesablaşma sisteminin tam pozulması;
- inflyasiyanın güclənməsi;
- bank sektorunda vəziyyətin mürəkkəbləşməsi;
- xarici şərtlərin (ixrac-idxal münasibətləri) əlverişsiz olması;
- mübadilə kursunun düzgün olmaması;
- siyasi qeyri-sabitlik.

Maliyyə böhranına gətirən amilləri ümumiləşdirək: faiz dərəcələrinin yüksəlməsi, bank fəaliyyətində pozulmalar, fond birjasında enmələr, iqtisadiyyatda artan qeyri-müəyyənlik.

Maliyyə böhranının strukturu aşağıdakı komponentlərdən ibarətdir:

1. Devalvasiya;
2. Bankların müflisləşməsi;
3. Borc probleminin kəskinləşməsi;
4. Qiymətli kağızların bazar dəyərinin sürətlə düşməsi.

Maliyyə böhranının elementlərindən biri bank böhranıdır. Bəziləri böhranları bank sektorunun strukturu ilə əlaqələndirənlər də, digərləri onun səbəblərini iqtisadiyyatın qeyri-sabitliyi ilə bağlayırlar. Bank sektorundakı böhranlar həm makroiqtisadi, həm də mikroiqtisadi səbəblərdən qaynaqlanır.

Makroiqtisadi amillərin təsiri nəticəsində bank sektorunda artan borclanma ilə qiymətlərin çox qalxması iqtisadiyyatda durğunluq yaradır. Ümumiyyətlə, makroiqtisadi şokların zərərsiz təsiri mümkünsüzdür. İqtisadi fəaliyyətin gərginliyi bankların vəziyyətinə və mənfəətinə güclü neqativ təsir göstərir. Riskli əməliyyatların artması və pis idarəçilik bank krizislərində əhəmiyyətli yer tutur.

Mikroiqtisadi səbəblər bank sektorunda struktur problemləri və idarəetmə meyarları ilə bağlıdır. Bankdakı bu problemlər isə dövlətin onların fəaliyyətinə birbaşa təsirinə yol açır.

Bank sistemində böhrana səbəb olan mikroiqtisadi amillər aşağıdakılardır:

- idarəetmə xətası;
- düzgün olmayan infrastruktur;
- bank sisteminin birdən-birə liberallaşması;
- dövlət müdaxilələri;
- şəffaflığın olmaması və s.

Xarici borcların artması bank sektorunda böhrana gətirə bilər. Borcların artması nəticəsində yeni borclarla təmin edə bilməmə ilə bağlı problemlər qeyri-müəyyənlik qarşısında qalan xarici investorların ölkədən investisiyalarını çəkməsi prosesini sürətləndirir. Bu bank sferasında çökməyə səbəb olur. Xarici borcların artması və bank sferasının öhdəliklərinin hökumətin qarşılaya biləcək səviyyəsini keçməsi xarici kreditorların sərvətlərini geri çəkmələri ilə nəticələnir.

Bank sektorunda sərbəstləşmə iddiası təhlükəli maneə olduğundan problemlərə yol açır. Bu səbəbdən maliyyə sərbəstləşməsini birdən-birə deyil, hissə-hissə gerçəkləşdirmək lazımdır. Sərbəstləşmənin nəticəsi olaraq faiz dərəcələri yenidən tənzimlənir və bank sistemində məhdudiyətlər aradan qaldırılır.

Ümumiyyətlə, bank böhranının qabaqcadan təxmin edilməsində aşağıdakı göstəricilər nəzərə alınır: valyuta məzənnəsi, səhm bazarı, istehsal səviyyəsi və faiz dərəcələri.

Banklarda təşkilati çatışmazlıqlar böhrana yol açır. Bank sektoruna ilk anda müdaxilə olunmasa, bank böhranı dərinləşir və böhranın koordinasiya problemi artır. Maliyyə strukturlarında və qurumlarında mühasibat qayda-qanunlarındakı çatışmazlıqlar, borc verənlərin hüquqlarının zəif qorunması, məhkəmə fəaliyyətinin məhdudlaşdırılması kimi problemlər təşkilati çatışmazlıqlar nəticəsində yaranır. Bununla yanaşı, təcrübəli menecerlərin azlığı, maliyyə qurumlarında yenidənqurmanın mövcud olmaması da böhrana gətirir. Bank böhranlarının yaranmasına səbəb kimi dövlətin dövrə uyğun düzgün tənzimləmə siyasəti yeritməməsini göstərmək olar. Bəzən dövlət düzgün olmayan zamanlarda iqtisadiyyatın yenidən təşkili üçün monetar xərclərdən imtina edir. Düzgün istiqamətlənmənin olmaması böhrana yol açır.

Bank sektorunun inkişaf səviyyəsi ölkələrin maliyyə sisteminin düzgünlüyündən, inkişafından asılı olaraq xeyli müxtəlifdir. İEOÖ-də banklar maliyyə qurumlarının çeşidinin azlığı, maliyyə sərvətlərinin məhdud olduğu, eyni zamanda əhəmiyyətli dövlət müdaxiləsinin mövcudluğu şəraitində fəaliyyət göstərirlər. Bəzi ölkələrdə dövlət banklara istiqamətlənən fondlara nəzarət etmək, qiymət müdaxilələri ilə bank

kreditlərini istiqamətləndirmək və digər yollarla bank fəaliyyətinə məhdudiyətlər yaradır. Bank sektoruna dövlət müdaxilələrinin nəticəsi olaraq dövlət maliyyə sistemini özünün siyasi fəaliyyətinə yönəldir. Bunun baş verməsindən sonra banklar əsl bank fəaliyyəti sahələrindən uzaqlaşaraq dağınıq bir struktura çevrilir.

Cədvəl 1.1

1990-2009-cu illərdə baş vermiş sistemli bank böhranları

Əlcəzahir 1990-92	Konqo 1994-2002	ABŞ 1980-92
Argentina 1995, 2001-2002	Kosta-Rika 1994-97	Svazilend 1995
Braziliya 1994-99	Keniya 1993-95	Syerra-Leone 1990-93
Bolqarıstan 1991-93	Koreya 1997-2002	Tayvan 1997-98
Burundi 1994-97	Madaqaskar 1988-91	Tailand 1997-2002
Venesuela 1993-97	Malayziya 1997-2001	Tunis 1991-95
Macarıstan 1991-95	Mavritaniya 1984-93	Türkiyə 1991-94, 2000-2002
Qana 1997-2002	Meksika 1994-97	Uruqvay 2002
Qayana 1993-95	Nepal 1988-91	Filippin 1998-2002
Qvineya-Bisau 1994-97	Nigeriya 1991-95	Finlandiya 1991-94
İspaniya 1977	Norveç 1987-1993	Şri-Lanka 1989-93
Hindistan 1991-94	Papua-Yeni Qvineya 1989-92	İsveç 1990-93
İndoneziya 1992-95, 1997-2002	Paraqvay 1995-99	Çili 1981-83
İtaliya 1990-95	Rusiya 1995-98	Çad 1992
Estoniya 1992-94	Ekvador 1995-2002	Yamayka 1996-2000
ABŞ 2007-2008	Yaponiya 1992-2002	Rusiya 2008

Mənbə: Z.F.Məmmədov. “Bank sistemində böhran və antiböhran idarəetmə”. Bakı-2014

Ölkələrin inkişaf səviyyəsi bank sektorunda təsirini tapsa da, bütün ölkələrdə bank böhranının yaranmasının ortaq səbəbləri var. Əgər bank sektorunda aşağıda qeyd olunan 4 amildən biri müşahidə olunursa, bank sisteminin durumu böhranlı vəziyyət kimi qiymətləndirilir:

1. Bankların gəlirli olmayan aktivlərinin payı 10%-dən çoxdur;
2. Bankların xilasına yönələn məsrəflər ÜDM-in 2%-dən çoxdur;

3. Bank sektorundakı problemlər bankların 10%-dən artıq hissəsinin milliləşdirilməsinə səbəb olub;

4. Əmanətçilər tərəfindən depozitlərin kütləvi şəkildə geri götürülməsi kimi hallar dövlət tərəfindən depozitlərə ümumi zəmanətlərin tətbiq olunmasıyla nəticələnib.⁷

Ümumiyyətlə, bank sektorunun böhranına səbəb dövlətin ona yüklədiyi maliyyə ağırlığıdır. Bankçılıq sistemindən başlanan böhran bütövlükdə maliyyə sektorunun pozulmasına gətirir. Bu mənada bank sektorunun əvvəlki vəziyyətə gətirilməsi xərcləri təkcə onun milli gəlirdəki payı ilə kifayətlənməyib böyük ölçülərə çatır.

Müasir böhran zamanı ölkələrin bank sferalarında böhranlar baş verdi. Hazırkı böhran dövründə bankların ümumi itkiləri 700 mlrd. dollardan çoxdur və bunun yarıya qədəri ABŞ banklarına məxsusdur. Banklar bu məbləğin təxminən 50%-ni yeni kapitalın cəlbi ilə kompensasiya ediblər.

Maliyyə böhranının digər bir komponenti valyuta böhranıdır. Valyuta böhranı -valyuta sabilliyinin pozulmasıdır. O, özünü valyuta kurslarının dəyişməsində, devalvasiyanın baş verməsində, qlobal likvidliyin pisləşməsində, valyuta münasibətlərinin pozulmasında göstərir. Valyuta böhranı zamanı ölkənin milli valyutasına etibar itir.

Valyuta böhranlarının göstəriciləri aşağıdakılardır:

- makroiqtisadi siyasətin düzgün olmaması;
- maliyyə bünövrəsinin zəifliyi;
- assimetrik informasiya;
- beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının səhv proqnozları;
- gözlənilməz risklərin reallaşması.

Valyuta böhranları ölçülərinə görə 2 yerə bölünür: ümumi və xüsusi. Ümumi valyuta böhranları iqtisadi böhranların tərkib hissəsidir ki, o, özünü valyutaların dəyərdən düşməsində, təkrar istehsal sisteminin pozulmasında göstərir. Xüsusi böhranlar isə

⁷ Z.F.Məmmədov. "Bank işi". Bakı-2016

müvəqqəti amillərlə, məsələn, müharibə, inflyasiya, pul-kredit mexanizminin pozulması və s. əlaqəlidir.

Valyuta böhranlarının başvermə səbəbləri aşağıdakılardır:

- 1.dövri dəyişmələr;
- 2.valyutanın məzənnəsini pozan inflyasiya;
- 3.beynəlxalq hesablaşmalarda tarazlığın olmaması;
- 4.beynəlxalq valyuta-maliyyə sferasının təşkilində çatışmazlıqlar;
- 5.valyuta bazarlarının qeyri-sabitliyi;
- 6.ölkələrin bərabər olmayan inkişafı;
- 7.milli və dövlətlərarası tənzimləmələrdə mövcud olan ziddiyyət.

Valyuta böhranlarının ictimai təkrar istehsalla qarşılıqlı əlaqəsi vardır.Valyuta böhranlarının səbəblərindən biri satış bazarları və kapitalların istifadə sahələri uğrunda mübarizə-valyuta müharibəsidir.Müasir böhran dövründə dolların və avronun valyuta müharibəsi gedir.

Valyuta böhranı valyuta-maliyyə böhranı kimi səciyyələnir.Valyuta-maliyyə böhranı bazar aktivlərinin qiymətinin xeyli aşağı düşməsindən və kapitalların kənara axması zamanı yaranan ziddiyyətlərdən qaynaqlanır.

İEOÖ-də valyuta böhranlarının başvermə səbəbləri bir-birinə olduqca yaxındır.Rusiya, İndoneziya, Malayziya kimi ölkələrin valyutaları oxşar şəkildə inflyasiyaya uğrayır.Bu dövlətlərdə kapital əməliyyatlarına nəzarət zəif olduğu üçün transmilli spekulyantların sərbəst fəaliyyəti mümkün olur.Valyuta spekulyantı bu ölkələrə öz vəsaitlərini yerləşdirir.Həmin vəsait istifadə olunmayınca belə təəssürat yaranır ki, hər şey qaydasındadır və iqtisadi artım mövcuddur.Valyutanın möhkəm olması barədə səhv fikir formalaşır.Valyuta sərf olunduqdan sonra gəlir azalır və investörlər valyutalarını həmin ölkələrdən geri çəkirlər.Bu zaman təcili xilasetmə tədbirləri heç bir səmərə verməməklə yanaşı, vəziyyəti pisləşdirir.

İEOÖ-də mövcud valyuta böhranından qurtarmaq üçün modellər təklif olunur:

- xarici ticarətin liberallaşması;
- dövlət sərmayəli müəssisələrin özəlləşdirilməsi;
- tədiyə balansının tarazlı hala gətirilməsi;
- valyuta kursunun sabitliyi.

Valyuta böhranlarının təsnifatı:

- 1.daxili qiymətlərin dünya qiymətlərinə nisbətə artırılması ticarət balansını pozur, sabit valyuta kursundan imtina olunur;
- 2.dövlət borcunun çox artması investorların itirilməsinə yol açır;
- 3.özəl sektorun borcları valyuta böhranına gətirir;
- 4.dövlət borcunun artması və büdcənin ödəmə qabiliyyətində olmaması inflyasiyaya yol açır.⁸

Valyuta böhranının birmənalı şərhı yoxdur.Çox zaman valyuta və maliyyə böhranı qarşılıqlı əvəz oluna bilən anlayışlar kimi göstərilir.Valyuta böhranına geniş aspektdən baxsaq, o, valyuta bazarındakı vəziyyətin kəskin ağırlaşmasıdır.

Valyuta və bank sferasının qarşılıqlı əlaqəsi bu sahələrdə yaşanan böhranların da bir-birini tamamlamasına səbəb olmuşdur.Valyuta və bank sabitliyinin eyni zamanda pozulmasını iqtisadçılar xüsusi termin olan “ikiqat böhran”la ifadə edirlər.

Valyuta böhranlarının bank böhranlarına səbəb ola biləcək 2 kanalı mövcuddur:

- 1.Sabit valyuta kursu rejimində spekulativ hücumlar baş verir.Nəticədə beynəlxalq ehtiyatların həcmnin azalması pul ehtiyatlarının və kredit həcmlərinin məbləğində ixtisarlara səbəb olur.Kredit həcmnin azalması istehsala neqativ təsir göstərir.Qaytarılmayan kreditlərin həcmnin artması isə bank böhranına səbəb olur.
- 2.Valyuta böhranı zamanı banklar arasında borcların qaytarılma problemləri yaranacaqdır.İqtisadiyyatın ödəmə çətinliyi ilə qarşılaşması bank sisteminin zəifləməsinə, nəticədə böhrana yol açır.

⁸ Z.F.Məmmədov. “Bank işi”. Bakı-2016

Bank böhranı valyuta böhranına 2 yolla səbəb ola bilər:

1.Mərkəzi banklar ölkədaxili kreditlərin böyük həcmdə yayılmasına icazə verə bilər.Spekulyativ hücum nəticəsində artan valyuta tələbi qarşısında banklar mövcud valyuta məzənnə rejimini tərk edərək dalğalı məzənnəyə keçir.

2.Mərkəzi banklar monetar dəstəyini ölkədaxili borclanma ilə qarşıladığı zaman qaytarılmayan kreditlərin əmələ gətirdiyi böyük portfel həcmi ilə qarşılaşır.Bu zaman artan borc həcmi inflyasiyaya səbəb olaraq sistemi zəiflədir.

Ümumi makroiqtisadi şoklar bank, həmçinin valyuta böhranına gətirir.Faiz yüksəlmələri ölkədən kapitalın axmasına gətirib çıxarır.Banklardan əmanətlərin azalması bank sektoruna, Mərkəzi bankların valyuta məzənnəsini qorumaq siyasətinə neqativ təsir göstərəcəkdir.

Valyuta ilə bank böhranları arasındakı əlaqə özünü, həmçinin, devalvasiya zamanı yaranan bank çaxnaşmasında göstərir.Əgər bankların öhdəliklərinin əsası xarici valyutaylarsa, vəziyyət daha da ağırlaşır.Millî valyutanın real mübadilə kursunun qalxması bank böhranına səbəb olur.

Borc böhranı da maliyyə böhranının komponentlərindən biridir.Borc böhranı zamanı borclu tərəf öz borcunu ödəyə bilmir.

R.İ.Xasbulatov borc böhranını yaradan səbəbləri aşağıdakı kimi şərh edir:

- xarici borclanma sferasının düzgün seçilməməsi;
- beynəlxalq bazarlarda faiz dərəcələrinin kəskin artması;
- bazar risklərinin düzgün qiymətləndirilməməsi və s.

S.Fişerin fikrincə, böhran bank sistemini sarsıdaraq 3 səbəbdən əmələ gəlir:

- borclu ölkələrin öz iqtisadiyyatlarını düzgün idarə etməmələri;
- kreditlərin ehtiyatla paylanmaması;
- dünya iqtisadiyyatındakı mənfi vəziyyət, məsələn, faiz dərəcələrinin yüksəlməsi, məhsulların dəyərdən düşməsi, iqtisadi artımın zəifləməsi.

80-cı illərin əvvəllərində dünyada yaşanmış borc böhranının səbəbini izah edək. Müstəqillik əldə etmiş ölkələrə verilən bank kreditlərinin həcmnin artması və kredit şərtlərinin pisləşməsi debitorların xarici borcları ödəməsini imkansız edirdi. Bu da borc sisteminin dünya üzrə iflasına gətirdi. Bu zaman İEÖ-in bank kreditorlarının vəziyyəti də çox ağır oldu. Çünki bankların fəaliyyəti üçün təkcə faiz əldə etmək deyil, borc məbləğlərinin qaytarılması da eyni zamanda vacibdir. Böhran dövründə debitorlar tərəfindən borcların qaytarılması prosesi tamamilə dayandırılmışdır.

1997-1998-ci illərdə Asiya ölkələrindəki böhranın əsas səbəbi borc faktoru ilə əlaqəli idi. Həmin vaxt maliyyə sektorunun qısamüddətli öhdəlikləri xeyli artmışdır. Bu da borc böhranının yaranmasına yol açmışdı.

1998-ci ildə Rusiyada yaşanan borc böhranı bank sferası ilə dövlətin qarşılıqlı fəaliyyətinin onların hər ikisi üçün neqativ nəticələrə gətirdiyini göstərdi. Çünki bu zaman banklar əsas gəlirlərini dövlət orqanlarının hesablarına xidmət göstərməklə əldə edirdilər. Dövlət tərəfindən bank sektoruna təminatın olması nəticəsində banklar valyuta və kredit risklərini nəzərdən qaçırırdılar. Xarici banklara borcların artması onların ödənilməsini çətinləşdirirdi. Rublun mübadilə kursunun düşməsi Rusiya banklarını müflisləşdirdi.

Borc böhranının xüsusiyyətləri uzun illər iqtisadçılar tərəfindən araşdırılmışdır. Ümumiyyətlə, borc böhranı subyektlərin kreditorlar qarşısında öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsidir. Borc böhranı bank böhranı ilə oxşar görünsə də, onlar arasındakı fərq bu münasibətlərin subyektləridir. Bank böhranlarında münasibətlərin subyektləri bank institutları, maliyyə müəssisələri, dövlət olduğu halda, borc böhranının bu subyektlərlə bilavasitə əlaqəsi yoxdur.

Maliyyə böhranının dördüncü komponenti fond böhranıdır. Fond böhranı zamanı fond bazarında qiymətli kağızların kursu kəskin aşağı düşür. Ən nəhəng fond böhranı “Böyük depressiya” zamanı baş vermişdir.

Fond böhranı maliyyə böhranının ayrılmaz tərkib hissəsi olmaqla bank sisteminin vəziyyətinə müstəsna dərəcədə güclü təsir edir. Birjaların iflası bankların ödəmə qabiliyyətini pisləşdirir.

1929-1933-cü illərdə Nyu-York birjasının fəlakətli çökməsi bankların da iflasına səbəb oldu. Geniş miqyas alan bank iflasları nəticəsində qiymətli kağızların dəyəri dəfələrlə azaldı. 1931-ci ildə 1700 mln. dollarlıq depoziti olan 2250 bank, 1933-cü ildə isə 2875 mln. dollarlıq depoziti olan 2700 bank iflasa uğradı.⁹

1982-ci ildən bank böhranı fond böhranı ilə əlaqələndirilməyə başlandı. Bu dövrdə Nyu-York fond birjasında ABŞ-ın 44 kommersiya bankı ödəmə qabiliyyətini itirdi. Bankları təkcə Meksika, Venesuela, Argentina müştərilərinin qaytarılmayan borcları yox, bu ölkələrdəki dondurulmuş hesabları da ləngidirdi. Meksikanın borcların ödənilməsi müddətini uzatması vəziyyəti gərginləşdirdi, Argentina isə borcların ödənilməsindən ümumiyyətlə imtina etdi.

Fond böhranı maliyyə böhranı ilə çox bağlıdır. Fond bazarında olan enmələr dərhal bank sektoruna, bütövlükdə maliyyə sisteminə neqativ təsir edir.

Maliyyə böhranı mənfi fəsadlara gətirərək sistemin fəaliyyətini köklü şəkildə pozur. Maliyyə böhranının sistemli təhlili və onun neqativ nəticələrinin ləğvi böhrandan çıxış istiqamətində aparılan həlledici fəaliyyətə aid edilir.

⁹ Z.F.Məmmədov. "Bank işi". Bakı-2016

II FƏSİL. QLOBAL MALİYYƏ BÖHRANININ TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Müasir maliyyə böhranının səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi

Son 30 ilin mühüm makroiqtisadi hadisəsi dünyamiqyaslı maliyyə böhranının başlanmasıdır. Böhran ərəfəsində əmlak bazarında qiymətlər artmış və işsizlik nəzərəcarpacaq dərəcədə yüksəlmişdir. Kiçik sahibkarlıq və ipoteka formaları kütləvi şəkildə istifadədən çıxmışdır.

Cədvəl 2.1

Böhranın maliyyə kanalı vasitəsilə yayğınlaşması (09.2008-05.2009)

Reytinq	Ölkə	Valyutanın dəyərsizləşməsi(%)	Fond bazarı(%)
1.	Ukrayna	-59.9	-66
2.	Argentina	-21.4	-58
3.	Macarıstan	-18.9	-58
4.	Rusiya	-22	-44
5.	Qazaxıstan	-22	-34
6.	Türkiyə	-21.7	-40
7.	CAR	1.5	-20
8.	ABŞ	0.0	-24
9.	Yaponiya	9.2	-17
10.	Çin	0.3	-31

Mənbə: Financial Transmission of the crisis: International Economic Bulletin(2009)

Böhranın yaranma səbəbini aydınlaşdıraraq, 1990-cı illərin sonlarından başlayaraq 2006-cı ilə qədər Birləşmiş Ştatların əmlak bazarında qiymətlər sürətlə artdı. Artım ipoteka kreditləri üzrə faizlərin aşağı olmasına görə idi. Kreditlər əsasən imkanı zəif olan alıcılara təklif olunurdu. Kreditlərin ödəmə qabiliyyəti zəif olan alıcılara təklif

olunmasında məqsəd əmlak qiymətlərində artımın uzunmüddətli olacağına görə mülk sahibinin əvvəlki kredit həcmi ödəyə bilməsi idi. Qiymət artımları sabitləşdiyi halda mülk sahibləri imkanlarıyla qarşılaya bilməyəcəkləri ipoteka ilə üzləşdilər.

Hazırkı dövrdə dünyaya yayılan maliyyə böhranı ən iri həcmli qlobal böhrandır. Müasir böhranın ilkin mənbəyi ABŞ-dakı ipoteka böhranıdır. 2008-ci ildən başlayan ipoteka böhranının başvermə səbəbi isə əmlak bazarının maliyyə sektorları üçün biznesə çevrilməsi idi. Bu vaxt mənzilləri daha öncə ucuz alanlar onları satır, kredit götürərək yenilərini tikirdilər. Təkliflərin artıq olmasına görə tələb azaldığından daşınmaz əmlakların qiyməti də enməyə başladı. Mənzillərin qiymətinin düşməsi isə bu sektorda biznesmenlərin müflisləşməsinə və maliyyə sektorunda böyük itkilərin yaranmasına gətirdi.

İpoteka aktivlərinin təsiri xarici dövlətlərin aktivlərindən tutmuş ən kiçik fondlara qədər yayıldı. Birləşmiş Ştatların ipoteka kreditləri segmentində başlayan böhran az bir zamanda onun həddlərindən kənara çıxaraq bütün dünyaya yayıldı və qlobal miqyas aldı.

Kreditlərə tələbin artması onların qiymətlərinin qalxmasına, bu isə kreditlərin çatışmazlığına gətirirdi. Nəticədə maliyyə korporasiyalarının fəaliyyətində yaranan çətinliklər böhranlı vəziyyətə gətirir və bu getdikcə qlobal miqyas alırdı. Beləliklə, bütün dünya iqtisadiyyatı böhrana yuvarlanırdı.

Birləşmiş Ştatlarda başlayan daxili böhranın bütün dünyaya yayılaraq qlobal miqyas almasının bir neçə səbəbləri mövcuddur ki, onlar aşağıdakılardır:

1. Müasir böhranın ABŞ-da ləngidilməsi mümkün idi. Lakin müasir böhranın başlanğıcında ABŞ-da daxili borc artır və uçot dərəcələri aşağı endirilirdi.

2. Dünya iqtisadiyyatının sahələrinin bir-biriylə sıx əlaqədə olduğu müəyyənləşdi. Maliyyə, ticarət və s. sahələrdə olan durğunluqların dərhal digər sahələrə yayılması özünü göstərdi.

3.ABŞ dünyada ən nəhəng maliyyə, ticarət, valyuta, informasiya-texnologiya mərkəzidir və burada dünyanın irihəcmli maliyyə aktivləri təmərküzləşir.

4.Dünya ölkələrinin bərabər olmayan inkişaf səviyyəsi nəticəsində təmərküzləşmiş sahədə olan resurslara tələbat artırdı.

5.Ölkələrdə bir-biriylə qarşılıqlı asılılıqda olan maliyyə sistemlərinin vəziyyəti elə bir haldadır ki, onları durğunluqdan çıxarmaq üçün irihəcmli maliyyə vəsaitlərinə ehtiyac vardır.

Dünya miqyasında yaşanan böhranın yaranmasının səbəblərindən biri maliyyə sektorunun əhəmiyyətinin və rolunun həlledici miqyasda artmasıdır.Müasir günümüzdə maliyyə resurslarının ümumilikdə iqtisadiyyata təsir gücü artmış və bu sektorda yaşanan böhran digər sahələrin də iflasına gətirmişdir.Bu zaman ABŞ-ın yeritdiyi kredit ekspansiyası siyasəti güclənmişdir.Bunu başqa cür “ucuz pullar” siyasəti adlandırmaq olar.Məhz bu amillərə görə iqtisadçılar deyir ki, qlobal böhranın əsasında duran amillər maliyyə sektorundakı çatışmazlıqlarla bağlıdır.Dünya miqyasında əhəmiyyətli rolu olan dövlətlərin yeritdikləri maliyyə-iqtisadi siyasətdəki çatışmazlıqlar və qüsurlar dünyada qlobal böhrana gətirib çıxarmışdır.

Müasir qlobal böhran iqtisadi, eyni zamanda maliyyə böhranıdır.O, mikroiqtisadi və makroiqtisadi aspektə malikdir.Onun mikroiqtisadi aspektləri maliyyə sektorundakı problemlərlə bağlıdır.Maliyyə sektorunda yaranan problemlər getdikcə bütün dünyaya yayılaraq dünyamiqyaslı oldu.

Böhranın təsir dərəcəsi ölkələrin inkişafı ilə əlaqədar müxtəlif olmuşdur.İEOÖ-in iqtisadiyyatlarının strukturu İEO-dən fərqlənir.Onların iqtisadi sektorları ixrac olunan məhsuldan asılılığı ilə fərqlənir, bu, onların xarici qiymət dəyişikliklərinə həssaslığını artırır.Bu ölkələr, həmçinin İEO-lə müqayisədə kiçik miqyaslı maliyyə sistemlərinə malikdirlər.İqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsinin maliyyə sistemlərindən asılılığı İEOÖ-də özünü kəskin biruzə verir.Bu ölkələrdə maliyyə sistemləri qeyri-effektiv fəaliyyət

göstərdiyindən, həmçinin xarici amillərə qarşı həssas olduğundan iqtisadi inkişaf da ləngiyir.

İEOÖ böhran zamanı daha çox zərərə uğrayacaqlar:

1. Bu ölkələrin əhalisi böhranın təsirlərindən yayınmaq üçün az maliyyə resurslarına sahibdirlər;

2. Vergi və sosial müdafiənin bu ölkələrdə zəif inkişafı səbəbindən əhalinin daha çox əziyyət çəkməsi özünü göstərir;

3. İEOÖ beynəlxalq maliyyə bazarlarından məhdud səviyyədə borc götürmə imkanlarına malikdirlər. Bu zaman bu dövlətlər məhdud kredit alma imkanları və onların yüksək qiymətləri ilə üzləşirlər. Nəticədə İEOÖ-ə kapital axını azalacaq. Bu da iqtisadiyyata neqativ təsir edəcəkdir.

4. Müasir günümüzdə maliyyə bazarlarının inteqrasiyası artmışdır. Maliyyə bazarlarından gələn maliyyə resurslarına arxalanan dövlətlər böhrandan çox zərər çəkəcəklər.

Bu ölkələrdə böhranın dərinləşmə problemi əsasən maliyyə sistemindəki dəyişikliklərlə əlaqələndirilir. Maliyyə sektoruna nəzarətin yüksək səviyyədə olmaması, bankların sayının çoxluğu maliyyə sistemi üçün səciyyəvidir. Bu ölkələrə kreditlərin verilməsi onların xərclərini artıraraq maliyyə qeyri-sabitliyinə səbəb olur. Mühasibat hesablalarının qeyri-şəffaf olması şəraitində banklar nöqsanı olan müəssisələrə kredit verərək riskə gedirlər. Nəticədə böyük həcmdə problemlə borclar yaranır. Bank sistemində sabitlik pozulur.

İEOÖ-də təbii ehtiyatların mövcudluğu, işçi qüvvəsinin çoxluğu, iqlim şəraitinin əlverişliliyi inkişaf üçün potensial əhəmiyyətə malikdir. Lakin onlardan düzgün istifadə etməmə və həlledici sahələrdə mövcud problemlər inkişafın qarşısını almaqdadır. Məsələn, əmanət qoyuluşlarının kiçik həcmi, maliyyə sisteminin zəifliyi onlardan səmərəli istifadəyə imkan verməməklə iqtisadi artımı məhdudlaşdırır. Bu ölkələrdə maliyyə ehtiyatlarının həcmnin azlığı onların xarici mənbələrdən asılılığına

gətirir. Xarici borc həcmələrinin artması maliyyə sisteminin çöküşünə səbəb olur. Həmin ölkələrdə bank və valyuta sisteminin bir-biriylə sıx əlaqəsi maliyyə bazarının iflasını şərtləndirir. Ölkələrin iqtisadiyyatının kənar kreditləşmə mənbələrindən asılılığı məhdud borclanma dövründə maliyyə sisteminin vəziyyətinə neqativ təsir göstərir.

Qloballaşma nəticəsində maliyyə böhranının yayıldığı dövlətlərin sayı 93-ə çatmışdır. İctimaiyyət tərəfindən təcili tədbirlər görülməsə, İEÖ-in böhrandan çıxma istiqamətində gördüyü tədbirlər İEOÖ-ə zərər gətirə bilər. İEÖ əvvəlcədən düşünülmüş, məqsədyönlü işlər görərək İEOÖ-ə müvafiq kömək göstərməlidirlər. İEOÖ tərəfindən görülən infrastrukturun inkişafı, sosial müdafiə kimi antiböhran tədbirlər üçün İEÖ real şəraitin yaradılmasını təmin etməlidirlər. Böhran dövründə neqativ təsirlərə məruz qalan İEOÖ-in iqtisadiyyatları böhrana “balanslaşdırılmış cavab”ın verilməsi nəticəsində üstünlük əldə edə və böhrandan çıxış yolu tapa bilərlər.¹⁰

Cari böhranın səbəblərinin müəyyənləşdirilməsi zamanı qloballaşma və liberallaşmanı da göstərmək lazımdır. Müasir dövrdə əsasən açıq iqtisadiyyat yolunu seçmiş dövlətlərə dünya ölkələrinin apardığı fərqli siyasət müxtəlif kanallarla yayılır. Bir ölkədə olan böhranın digər ölkələrə yaygınlaşması əsasən 3 üsulla mümkündür:

1. Böhran ölkələrinə əmtəə ixrac edən xarici firmaların tələblərindəki azalmanın gəlirə təsiri;
2. Xarici investorların itkilərini qarşılamaq üçün səhm bazarlarında yüksək likvidliyə keçmək arzusu;
3. Xarici investorların firmaları yenidən qiymətləndirmə meylləri.

Beynəlxalq kapital axınları nəticəsində İEÖ-dən İEOÖ-ə elmi-texniki məhsulların ixracı artmışdır. Nəticədə ölkəyə axan xarici kapital yerli banklara neqativ təsir etmiş və rəqabət təzyiqi nəticəsində onların fəaliyyəti pozulmuşdur. Fəaliyyəti pozulmuş bu cür

¹⁰ Stiqlitsin məruzəsi. “Beynəlxalq valyuta-maliyyə sistemində islahatlar: qlobal böhranın nəticələri” barədə. “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı. Bakı-2012

banklara kredit verən xarici banklar onların fəaliyyətindən vaxtında xəbərdar olmamış və nəticədə onlar da itkilərə uğramışlar.

Böhran zamanı bankların davranışı, qazancı və ya itkiləri ümumi iqtisadi vəziyyətlə əlaqədardır. Onlar arasında yaranan problemlər təkcə iqtisadi subyektlərin fəaliyyətində təsirini göstərməyib, eyni zamanda bütövlükdə maliyyə sisteminin effektiv davranışının pozulmasına gətirir.

Qloballaşma və liberallaşma proseslərinin bir sıra üstün cəhətlərinə baxmayaraq onlar maliyyə böhranlarının yaranmasına gətirən xüsusiyyətlərə malikdirlər:

-Sabit valyuta rejimi. Milli valyutanın kütləvi satışı baş verən zaman (qızıl-valyuta ehtiyatları tükənəndə) Mərkəzi banklar sabit kursu dəstəkləməkdən imtina edir. Problemin həlli valyuta kursunun optimal seçimindən asılıdır. Əgər iqtisadi sistemlər sərbəst üzən və sərt sabit rejimlərə istiqamətlənərsə, Mərkəzi banklar seçilmiş kursun dəstəklənməsindən imtina edə bilmir.

-Kapital axınlarının artımı. Müasir qloballaşma dövründə kapital axınları artmış və obyektiv olmayan informasiya kapital qaçışına səbəb ola bilər.

-İnformasiyanın qeyri-adekvatlığı. Obyektiv informasiyanın azlığı valyuta, maliyyə, kredit münasibətlərinə inamsızlıq yaradır.

-Maliyyə təşkilatlarının zəif inkişafı. Artan rəqabət təzyiqi maliyyə təşkilatlarının iflasına səbəb olur.¹¹

Qloballaşma şəraitində ölkələr arasında aşağıdakı vasitələrlə qarşılıqlı əlaqələr mövcuddur:

- əmtələrdə, qiymətli kağızlarda qiymət dəyişiklikləri;
- kapitalın hərəkəti;
- faiz dərəcələri;
- dünya əmtəə ehtiyatlarında dəyişikliklər;

¹¹ V.Zeynalov. "Qlobal maliyyə böhranı və antiböhran tədbirləri:təhlil və qiymətləndirmə". Bakı-2012, 439səh.

-psixoloji proseslərin təsiri.

Yuxarıda göstərilən amillər müxtəlif vasitələrlə bir-birlərinə qarşılıqlı təsir edir. Müasir dövrdə böhranın yayılma yolları xeyli tədqiq olunub araşdırılmışdır. Qloballaşma və liberallaşma proseslərinin nöqsanları C.Stiqlits və C.Sorosun əsərlərində tədqiq olunmuşdur.

C.Stiqlits deyir ki, qloballaşma bütün dünya ölkələrinin tələblərinə tam cavab verməlidir. Qloballaşmanın nəzərdə tutulan müsbət effektləri, yəni maliyyə bazarlarının vəziyyətinin sabitləşməsi, inkişaf üzrə fərqləri azaldacağı barədə irəli sürülən fikirlər özünü doğrultmadı. Bunun əksi olaraq, qloballaşma böhranın bir ölkədən digər ölkəyə yayılmasına səbəb oldu.

C.Soros yazır ki, beynəlxalq sistemin mərkəzində yerləşən ölkələr, məsələn, ABŞ üçün maliyyə bazarları xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu ölkələrdə transmilli korporasiyaların əsası qoyulmuşdur. Onlar dünya üzrə əsas maliyyə təchizatçılarıdır. Məhz bu səbəblərdən, onlar qlobal bazarların tənzimlənməsini həyata keçirirlər və bütün gəlirlərin çox hissəsi həmin ölkələrə məxsus olur. C.Soros xüsusilə vurğulayır ki, ABŞ maliyyə bazarlarında şəxsi siyasi maraqlarını güdür, öz maraqlarını bütün dünyada müdafiə edir.

Böhranın digər çoxsaylı səbəbləri də mövcuddur. Makroiqtisadi səviyyədə buraxılan səhvlər buna əyani misaldır. Lakin müasir böhran təkə iqtisadi sferada olan səhvlərlə əlaqəli deyil, bu nöqsanlar sisteminin sadəcə bir hissəsidir. İlk problemlər maliyyə sektorunda yaranmışdır və onların səbəbləri olduqca dərin idi. Digər tərəfdən, gəlirlərdə qeyri-bərabərliyin artması, rəqabətlik amilləri, idarəetmə sistemində çatışmazlıqlar böhranın yaranmasında həlledici rol oynadılar.

Müasir maliyyə böhranı ilə “Böyük depressiya” və digər böhranlar arasında bir sıra uyğunluq amilləri olmasına baxmayaraq hazırki iqtisadi siyasətlərdə böhranlardan alınmış dərslər tam nəzərə alınmamışdır. Müasir böhranın başvermə səbəbini iqtisadi nəzəriyyələrdə tapmaq olar. Çünki yeridilən maliyyə, həmçinin iqtisadi siyasətin əsasları məhz iqtisadi nəzəriyyələrə söykənir. İqtisadi nəzəriyyələrdə öz əksini tapan fikirlər

yeridilən makroiqtisadi siyasətə əsaslı şəkildə təsir edir. Məsələn, dövlətlərin mükəmməl iqtisadi prinsiplərlə az tanışlığı, müdaxilələrin bazar mexanizminin fəaliyyətini pozması fikri, bazar sisteminin özlüyündə davamlı və sabit olması düşüncəsi, bu sistemin pozulmaları müstəqil aradan qaldırma bacarığına malik olması kimi nöqsanlı ideyaların təsiri yeridilən makroiqtisadi siyasətdə də öz əksini tapmışdır.

Cari böhranın səbəbləri iqtisadçılar tərəfindən müxtəlif cür izah olunur. Məsələn, D. Barton, R. Nyuel, G. Vilson tədqiqatlarında göstərirlər ki, böhranların başvermə halı getdikcə daha intensiv xarakter daşıyacaq. Onlar böhranların yaranma və dərinləşmə səbəbini aşağıdakı 2 amillə əlaqələndirirlər:

- kapital bazarının qloballaşmasının güclənməsi;
- iqtisadiyyatın təcili liberallaşması.¹²

Müasir dünyada dövlətlər arasında qeyri-bərabərliyin güclənməsini böhranın inkişaf mənbəyi kimi göstərirlər. Qloballaşma nəticəsində dünyada gəlirlərin qeyri-bərabərliyi artdı. Maliyyə bazarlarında dəyişikliklər, eyni zamanda gəlirlərin qeyri-bərabərliyinin bu cür artımı böhranın inkişafı üçün zəmin yaradırdı. Gəlirlərin qeyri-bərabərliyinin və qiymət qalxmalarının ümumi tələbə təsiri nəticəsində fiziki şəxslərin kreditləri artırdı. Kreditlərin artması vəziyyətin ağırlığını müvəqqəti azaltmasına baxmayaraq belə vəziyyət uzun müddət davam edə bilmədi. Mərkəzi banklar lazımi tədbirlər görə bilmədi və böhranın qarşısını ala biləcək qərarlar qəbul etmədi. Nəticədə maliyyə böhranının inkişafı qlobal miqyas aldı.

Müasir günümüzdə maliyyə münasibətlərinə risklər nəzəriyyəsinin təsiri böyükdür. Maliyyə bazarında risklər böhranın yaranmasının səbəblərindən biridir. Risklər nəzəriyyəsinin maliyyə münasibətlərinə təsiri cari böhran zamanı araşdırılmalı

¹² V. Zeynalov. "Qlobal maliyyə böhranı və antiböhran tədbirləri: təhlil və qiymətləndirmə". Bakı-2012, 439 səh.

obyektdir. Risklərin kateqoriyalara bölgüsü işlənmişdir. Risklərin xüsusiyyətlərinə sistemli yanaşılmışdır.

Cədvəl 2.2

Maliyyə bazarında böhranların yaranmasına səbəb olan risklərin xarakteristikasına sistem yanaşma

S/N	Risklərin əlamətləri	Böhranların yaranmasına səbəb olan risklər
1	Təhlükə mənbələri	Bazar, iqtisadi, sosial, texnogen, təbii, geoloji, hidro-meteoroloji, antropogen, bioloji, kosmik və s.
2	Təsir müddəti	Qısa, orta, uzun müddətli
3	Reallaşma sürəti	Ləng, standart, artan sürətli, ani
4	İntensivlik	Yüksək və aşağı intensivlik, tezlik, sıxlıq, müvəqqəti bölüşdürmə
5	İfadə tezliyi	Dövri, xüsusi, vaxtaşırı, xroniki
6	Zərərin səviyyəsi	Qəbul edilməz, yüksək, orta, cüzi
7	Formalaşdırma və ifadə sahələri	Təkrarlanma, iqtisadi, maliyyə, bank, bazar, korporativ və s.
8	Formalaşdırma şəraiti	Tək və çoxmilli, birbaşa, vasitəli
9	Bir yerdə cəmləşmə səviyyəsi	Şok, fəlakət, tam risk və s.
10	İdarə və müşahidə olunma	Gizli-müşahidə olunan, idarə olunan-idarə olunmayan
11	Riskin təsir dövrü	Perspektivli, formalaşdırılan, cari, başa çatdırılan, baş verən
12	Amil-risk əlaqəsinin və nəticələrin xarakteri	Parametrik, qeyri-parametrik
13	İfadənin genişliyi	Tək-tək, qrup şəklində, xətti, kaskad, geniş, korporativ, sahə, mərkəzi, regional, dünya
14	İtkilərin ödənilməsi	Təmin olunmuş, təmin olunmamış, daxili, xarici mənbələr
15	Baş vermə ehtimalı	Müxtəlif ehtimal səviyyələri
16	Proqnozlaşdırılma mümkünlüyü	Nisbi, qısamüddətli, ortamüddətli, uzunmüddətli

Mənbə: Müəllif tərəfindən _Early Warning Systems:Report of Workshop 20-23 October 2003,Shanghai,China;Русанов Ю.Ю. Теория и практика риск мэнэджмэнта кредитных организаций России.Экономисть,2004._ əsasında tərtib olunub.

Cari maliyyə böhranı olduqca neqativ nəticələrə gətirib çıxaran xoşagəlməz bir haldır. Maliyyə qeyri-sabitliyinin əmələ gəlməsinin səbəbləri çox müxtəlifdir. Belə ki, maliyyə böhranının yaranması haqqında vahid fikir mövcud deyil. Lakin müasir maliyyə böhranını sistemli və sağlam təhlil edərək ondan alınacaq dərsləri düzgün qiymətləndirmək sayəsində böhrandan çıxmaq olar.

2.2. Bank böhranının təhlili

Bank böhranının başlanğıcı öz əsasını ümumilikdə bank sistemində müstəsna rolu olan bir neçə bankın ödəmə qabiliyyətinin pozulmasından götürür. Bir neçə bankdan başlayan bu cür pozuntular bütövlükdə bank sektoruna yayılaraq sistemli hal alır.

Böhranların yaranmasının əsas səbəbi kimi maliyyə sisteminin dövlətə və cəmiyyətə yüklədiyi maliyyə ağırlığını qeyd edirlər. Müasir maliyyə böhranının başlanğıcında ölkələrin bank sektorunda böhranlar yaşandı.

Böhranlara bir çox amillər təsir göstərir. Bunlardan verilən kreditlərin geri qaytarılmamasını göstərmək olar. Bank sisteminin böhranlı vəziyyətinin əsas göstəricisi kimi vaxtı keçən kreditlərin məcmu kreditlərdə payının artmasını göstərmək olar. Dövlətin bu vəziyyətdə təcili tədbirlər görməməsi mövcud şəraiti pisləşdirir.

Bank sektorundakı böhranların səbəbləri müxtəlif amillərlə əlaqələndirilir. Bəziləri böhranların başvermə səbəbini bank sisteminin strukturu ilə əlaqələndirənlər də, digərləri bunu əsas iqtisadi göstəricilərin qeyri-sabitliyi ilə bağlayırlar. Ümumilikdə böhranların başvermə səbəbi həm makroiqtisadi, həm də mikroiqtisadi göstəricilərlə əlaqədardır.

Bank sektorunda tarazlığın pozulmasına ilk növbədə makroiqtisadi qeyri-sabitlik təsir göstərir. Makroiqtisadi qeyri-sabitlik əmlak qiymətlərinin pozulması, faiz dərəcələrinin

yüksəlməsi, valyutanın dəyərsizləşməsi kimi hallarla müşayiət olunaraq bank sektorunda pozuntulara yol açır.Ümumiyyətlə, makroiqtisadi pozuntuların neqativ təsirinin maliyyə sistemindən yan keçməsi mümkün deyildir.Bununla belə, bu şəraitdə də öz dayanıqlığını qoruyub saxlayan banklar mövcuddur.

Makroiqtisadi durğunluqlar baş verən zaman bankların mənfəəti kəskin şəkildə azalır.İdarəçiliyin düzgün həyata keçirilməməsi də bank böhranlarını doğuran səbəblərdəndir.

Bank sistemi tək-cə monetar nəzarəti həyata keçirmir, eyni zamanda makroiqtisadi dayanıqlığın qorunub saxlanılmasını təmin edir.Lakin maliyyə böhranları bank sektoruna təsir edərək onun mənfəətinin həcmi aşağı salmış, səmərəli fəaliyyətini pozmuş, eyni zamanda tək-cə bunlarla kifayətlənməyərək onun bütövlükdə struktur quruluşunun pozulmasına səbəb olmuşdur.Bank sektoru maliyyə sisteminin digər komponentləri ilə vəhdətdə olduğundan burada yaranan böhran müxtəlif kanallarla digər sektorlara da təsir etmiş, nəticədə makroiqtisadi sabitlik və davamlılıq pozulmuşdur.

Tədqiqatçılar bank böhranlarının təyin olunmasının bir sıra göstəricilərini qeyd edirlər:

- 1.Banklarda investisiya sisteminin pozulması;
- 2.Qaytarılmayan kreditlərin həcmi məcmu bank kreditlərində payının 15-20% olması;
- 3.Bank pozuntularının aradan qaldırılma xərclərinin ÜDM-in 3-5%-nə çatması.

Bank böhranları makroiqtisadi səbəblərlə yanaşı, mikroiqtisadi səbəblərdən də qaynaqlanır.Mikroiqtisadi səbəblər isə bank strukturundakı pozulmaları, idarəetmə sahəsindəki çatışmazlıqları əhatə edir.Bu vaxt bank sektoruna dövlətin müdaxiləsi zəruriyyət kəsb edir.Mikroiqtisadi səbəblərə idarəetmə xətalrı, infrastrukturun qeyri-qənaətbəxş olması, bank sisteminin sərbəstləşdirilməsi, yersiz dövlət müdaxilələri, şəffaflığın olmaması aiddir.

Banklarda böhranla üzləşən dövlətlərin bir sıra ortaq xüsusiyyətləri vardır:Böhran baş verməzdən əvvəl xarici borclar kəskin şəkildə artır.Xarici borcların artması şəraitində

dövlət maliyyə sistemini lazımi vəsaitlərlə təmin edə bilmir. Qeyri-müəyyənlik hallarının artması nəticəsində xarici investorlar öz investisiyalarını həmin ölkədən geri çəkməyə başlayırlar və bank sisteminin çökməsi baş verir.

Banklardakı təşkilati çatışmazlıqlar sektorun böhranlı vəziyyətinə gətirir. Təşkilati çatışmazlıqlardan mənfi fəsadlar əmələ gələ bilər, məsələn, mühasibat qaydalarının çatışmazlığı, kreditorların hüquqlarının zəif qorunması halları müşahidə olunur. Banklarda təcrübəli menecerlərin azlığı təşkilati quruluşdakı nöqsanlardandır.

İEOÖ-də bank böhranlarının başvermə səbəbləri İEO-in bank sferasında pozuntuların yaranma səbəblərindən nəzərəcarpacaq dərəcədə fərqlənir. Bu ölkələrdə maliyyə sisteminin səciyyəvi xüsusiyyətləri aşağıdakı kimidir:

- maliyyə sərvətlərinin məhdudluğu;
- maliyyə qurumlarının çeşidinin azlığı;
- hökumət müdaxilələri;
- qeyri-leqal maliyyə strukturlarının mövcudluğu və s.

Bu amillərdən hökumət müdaxilələrini xüsusi olaraq vurğulamaq lazımdır. Yersiz dövlət müdaxilələri nəticəsində bankların fəaliyyətində məhdudiyətlər yaranır. Belə ki, bu zaman vasitəçilik funksiyasını həyata keçirən bankların kreditvermə imkanları zəifləyir.

Bank böhranları ilə bağlı nəzəriyyələr mövcuddur:

- Kaufman yaxınlaşması;
- Blanko və Qarber yaxınlaşması;
- monetarist yaxınlaşma;
- Fişer-Minski-Kindleberger yaxınlaşması;
- assimetrik məlumat yaxınlaşması və s.

Kaufman yaxınlaşmasına görə, bank böhranlarının yaranma səbəbi ölkə rəhbərliyinin qərarlarından asılı olaraq kütləvi şəkildə artan xərclərin əhaliyə yüklənməsidir. Bu yaxınlaşma böhranın başvermə səbəbini əhali ilə əlaqəli olan səhv qərarlarla bağlayaraq

böhranın əsasən maliyyə bazarlarındakı inkişafın sabit olmaması ilə deyil, idarəetmə, tənzimləmə fəaliyyəti ilə bağlı olduğunu qeyd edir.

Blanko və Qarber yaxınlaşmasına görə, bank krizisləri pul krizisləri ilə əlaqələndirilmiş və onun başvermə səbəbi ölkədaxili, xarici amillərlə bağlanmışdır.

Monetarist yaxınlaşma Blanko və Qarber yaxınlaşması ilə oxşardır. Monetarist yaxınlaşmanın əsas nümayəndəsi M.Fridmen ABŞ-ın pul tarixiylə əlaqədar araşdırmalarında deyir ki, pul krizisləri bank böhranlarına səbəb olur. Bank böhranlarının pul sistemə və bununla əlaqəli iqtisadi inkişafa təsiri böyükdür. Bank böhranları pul sferasındakı daralmanın ən mühüm səbəblərindəndir. M.Fridmen deyir ki, bank böhranları əhalinin bankın vəsaitlərini nağd pula çevirmə qabiliyyətinə olan inamının azalması səbəbindən baş verir. İnamın azalması bankların ödəmə qabiliyyətini itirməsi ilə artır. Bank iflasları pul istiqrazlarının azalmasına və neqativ iqtisadi duruma gətirib çıxarır.

Fişer-Minski-Kindleberger yaxınlaşması maliyyə sisteminin quruluşunu 3 cəhətdən izah edir:

- spekulyativ maliyyəçilərin birləşməsi;
- portfellərin məcburi satışı;
- yatırımların borcla edilməsi.

Nəzəriyyəni dəstəkləyənlər bank krizislərini bankların yetərli risk önləmə tədbirlərini almamasına bağlayırlar. Onlar əsasən əmtəə arbitrajı, faiz arbitrajı kimi məsələləri vurğulayaraq böhranın beynəlxalq təsirini açıqlamışlar.

Assimetrik məlumat yaxınlaşmasının mahiyyəti öz əksini ifadənin adında tapır. Belə ki, assimetrik məlumat bir tərəfin əmtəə, onun xüsusiyyəti, qiyməti və digər göstəriciləri haqqında tam informasiyaya malik olduğu halda, digər tərəfin bu haqda heç bir

məlumata malik olmaması deməkdir. Assimetrik informasiya özünü İEOÖ-in bankçılıq sektorunda göstərir.¹³

Bank böhranlarını risk faktoru ilə bağlayan çoxsaylı fikirlər mövcuddur. Bank böhranları 4 risk faktoru nəticəsində yaranır:

- kredit;
- likvidlik;
- bazar;
- əməliyyat.

Deyilənləri ümumiləşdirsək, bank böhranları maliyyə etibarının itməsi, bank əmanətçilərinin vəsaitlərini geri götürməsi üçün banklara axışması, bankların vəzifələrini yerinə yetirə bilmədiyinə görə kütləvi şəkildə bağlanması və ya birləşməyə məcbur edilməsidir. 1994-cü ildə Meksikada və Türkiyədə bu hallarla müşayiət olunan bank böhranları yaşanmışdır.

Maliyyə böhranı respublikamızın bank sistemində də öz təsirini edib və banklar böhranın ölkə iqtisadiyyatına təsiri şəraitində fəaliyyət göstərir.

Böhran zamanı Azərbaycanda bank sektoruna aşağıdakı amillər təsir göstərir:

- ÜDM-in strukturu;
- ÜDM-in dinamikası;
- İnflyasiya;
- Valyuta kursu;
- İqtisadiyyatdakı dəyişikliklər;
- Risklərin böyük həcmdə olması;
- Bank əməliyyatlarının aparılma çətinliyi;
- Resurs çatışmazlığı.

¹³ V.Zeynalov. "Qlobal maliyyə böhranı və antiböhran tədbirləri:təhlil və qiymətləndirmə". Bakı-2012, 439səh.

Cədvəl 2.3**Maliyyə böhranının başlanğıcında respublikanın
bank sisteminin əsas göstəriciləri**

Göstəricilər	Ölçü vahidi	2007	2008	2009
Bankların sayı	ədəd	46	46	46
Bank olmayan kredit təşkilatlarının sayı	ədəd	96	94	96
Bank filiallarının sayı	ədəd	486	568	619
Aktivlər	milyon AZN	6.726	10.274	11.159
Kredit portfeli	milyon AZN	4.682	7.163	8.065
vaxtı keçmiş kreditlər	milyon AZN	100	160	273
xüsusi çəki	%	2.1	2.2	3.4
Cəlb olunmuş depozitlər	milyon AZN	3.411	4.761	4.308
milli valyutada	milyon AZN	1.663	1.940	1.628
xarici valyutada	milyon AZN	1.749	2.821	2.680
Pul kütləsi(M2)	milyon AZN	4.402	6.081	5.576
M0	milyon AZN	2.714	4.146	3.806
nağdsız vəsaitlər	milyon AZN	1.688	1.935	1.770
Valyuta ehtiyatları	milyon USD	4.273	6.467	5.624

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı

2007-2008-ci illər ərzində respublikamızda bank böhranlarının qabaqcadan müəyyən edilmə meyarlarına nəzər salaq. Bunun üçün beynəlxalq təcrübədə işlənən indekslərdən ikisini nəzərdən keçirək:

-Azərbaycan bank sisteminin kövrəklik indeksi;

-Azərbaycan bank sisteminin maliyyə dayanıqlığı indeksi.

Birinci indeks əsasında bank sisteminin inkişafını 5 mərhələyə bölürlər:

1-ci mərhələ-yüksək sürətlə inkişaf, risk potensialının yaranması;

2-ci mərhələ-orta sürətlə inkişaf, risk potensialının yenidən qiymətləndirilməsi;

3-cü mərhələ-banklara böhranın psixoloji təsiri, xarici borclanma mənbələrinin məhdudlaşması;

4-cü mərhələ-risklərin çevik tənzimlənməsi;

5-ci mərhələ-maliyyə dayanıqlığı.

Mərhələlərin təzahür səbəblərinə nəzər yetirək. Birinci mərhələdə baş verən yüksək tempili inkişaf iqtisadiyyatın neft, qeyri-neft, pul gəlirləri, məşğulluq sahələrində yaşanan artım meyilləri ilə əlaqədardır. 2008-ci ilin əvvəllərindən başlayan ikinci mərhələdə isə maliyyə bazarlarında yaşanan böhranın təsiriylə risklər yenidən qiymətləndirilmişdir. Bu mərhələdə likvidlik, yenidən maliyyələşmə riskləri aktuallaşmışdır. Üçüncü mərhələdə qlobal böhranın psixoloji təsirinə baxmayaraq kredit portfelində əhəmiyyətli mənfə dəyişikliklər baş verməmişdir. Dördüncü mərhələdə potensial risklərə qarşı bankların maliyyə ehtiyatları artırılmış, sabitləşdirmə proqramları uğurlu olmuşdur. Beşinci mərhələdə, yəni yekun olaraq göstərək: Bank sistemi maliyyə dayanıqlığı nümayiş etdirərək inkişafdan qalmamışdır.

Maliyyə böhranının başlanğıcında Azərbaycan banklarının kövrəkliyi qəbul olunmuş normalar çərçivəsindən kənara çıxmamışdır.

İkinci indeks Azərbaycan bank sisteminin maliyyə dayanıqlığı indeksidir. Böhranın başlanğıcında bu indeks 1.5-2.0 arasında tərəddüd etmişdir. Bu göstərici əsasında söyləmək olar ki, maliyyə böhranının başlanğıcında ölkənin bank sistemi dayanıqlı olmuşdur.¹⁴

¹⁴ A.Zülfüqarov, O.İsmaylov. "Bank böhranları: qiymətləndirmə metodologiyaları". Bakı-2009

Hazırkı dövrdə bankların vəziyyətini xarakterizə edək. 21 fevral və 21 dekabr 2015-ci il tarixlərində respublikada olan devalvasiyalar nəticəsində manatın məzənnəsi dollara nəzərən aşağı düşmüşdür. Devalvasiyanın təsiri nəticəsində bankların valyuta mövqeləri pozulmuş, aktivləri pisləşmiş, beynəlxalq reytingləri aşağı düşmüş, kreditləşmələri məhdudlaşmışdır. Nəticədə bankların gəlirləri azalmış və problemlə kreditləri artmışdır. Ölkədə maliyyə sabitliyi təhlükə qarşısında qalmışdır.

Qrafik 2.1

Mənbə: Devalvasiyanın iqtisadi mahiyyəti və əhəmiyyəti- Azərbaycan nümunəsində. Məqalə. Bakı-2016

Müasir günümüzdə Azərbaycanın iqtisadçı-ekspertləri deyir ki, bank sektorunun devalvasiyadan yayınması qeyri-mümkündür. Devalvasiyanın qurbanı olan bankların sayı 10-u keçmişdir.

Lakin ölkəmizin bank sektorunda antiböhran tədbirlər və onların müsbət nəticələri göstərir ki, tezliklə maliyyə sektorunun mühüm həlqəsi olan bank sistemi böhranın neqativ təsirlərindən yayınaq müsbət maliyyə nəticələri əldə edəcəkdir.

2.3. Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya maliyyə böhranı şəraitində həyata keçirdiyi tədbirlərin qiymətləndirilməsi

Müasir günümüzdə qloballaşma cəmiyyət həyatının müxtəlif istiqamətlərinə təsir göstərməkdədir. Hazırda qloballaşmanın sürətlənməsi və ölkələrin iqtisadiyyatlarının bir-birindən qarşılıqlı asılılıqlarının artdığı şəraitdə ölkələrin xarici təsirlərə həssaslığı da yüksəlir. Qloballaşma nəticəsində ölkələr daha böyük həcmdə iqtisadi, maliyyə resurslarını cəlb etmə imkanına malik olur. Bununla onlar öz iqtisadi vəziyyətlərini yaxşılaşdırmaq və durğunluq hallarından çıxmaq fürsəti əldə edə bilirlər. Lakin qloballaşma dünya ölkələri üçün təhlükələrin yaranmasına da gətirir. Belə təhlükələrin yaranması üçün İEOÖ-in açıq iqtisadiyyatları əsasdır. Açıq iqtisadiyyata malik olan ölkə kimi respublikamızın böhran əleyhinə idarəetmə siyasətinin istiqamətlərini nəzərdən keçirək.

Cari maliyyə böhranının respublikamıza təsir istiqamətləri aşağıdakılardır:

1. neft və digər yanacaq məhsullarının dünya bazarlarında qiymətlərinin azalması;
2. kredit böhranı nəticəsində xarici maliyyə bazarlarına çıxışın məhdud vəziyyətə düşməsi;

3.pul baratlarının azalması;

4.ABŞ və Aİ ölkələrində iqtisadi enmələr.¹⁵

Qlobal maliyyə böhranının ölkəmizin maliyyə sektoruna təsiri psixoloji xarakter daşmışdır.Bu zaman Azərbaycan iqtisadiyyatı bir sıra risklərlə üzləşmişdir.Böhranın ölkəyə təsiri nəticəsində neftin, ixrac məhsullarının qiyməti aşağı düşmüşdür.

Böhran əsasən valyuta, bank sektorunda neqativ gözləntilərə səbəb olmuşdur.Bütövlükdə iqtisadiyyat aşağıdakı risklərlə üzləşmişdir:

-iqtisadi stabilliyin pozulması (devalvasiya);

-maliyyə dayanıqlılığının pozulması (əmanətlərin geri götürülməsi, bankların ödəmə qabiliyyətinin pisləşməsi);

-iqtisadi enmələr.

Respublikamız böhranı hazırlıqlı müdafiə resursu ilə qarşılımışdır.Maliyyə böhranının başlanğıcında bank sektoru mövcud risklərə davamlılıq nümayiş etdirmişdir.

2008-ci ildə respublikamızda görülən böhran əleyhinə tədbirlər, yəni Mərkəzi Bankın pul siyasətini yumşaltması, faiz dərəcələrinin aşağı salınması, bankların vəziyyətinin sabitləşməsinə cəhd göstərilməsi, likvidliyin təmini müsbət nəticəlidir.

2009-cu ildə dünyada tənəzzül meylləri artmışdır.Nəticədə ölkələrdə pul siyasəti əhəmiyyətli dərəcədə yumşaldılmış, dövlət xərcləri artmış, maliyyə sferasında nəzarət tədbirləri gücləndirilmişdir.

Böhranın keçid kanallarıyla Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirini qeyd etmişik.Dünyada gedən böhran milli iqtisadiyyatımıza da öz neqativ təsirini göstərmişdir.Buraya ixracın həcmnin, xaricdən pul baratlarının, kapital axınlarının azalmasını aid edə bilərik.Bu səbəblər ucbatından büdcənin gəlirləri aşağı düşmüş, işsizlik artmış, iqtisadi artım azalmışdır.

¹⁵ Z.F.Məmmədov. “Bank sistemində böhran və antiböhran idarəetmə”. Bakı-2014

Qlobal böhranın ölkə iqtisadiyyatına birinci təsir kanalı kimi neftin qiymətini göstərə bilər. Respublikamızın iqtisadiyyatında əsas yer tutan neft, həmçinin qaz sektoru böhranın təsirindən yayınmamışdır.

Neft faktorunun böhran zamanı iqtisadiyyata təsirini minimallaşdırmaq məqsədilə ölkəmizdə antiböhran model işlənib hazırlanmış və onun istiqamətləri müəyyən edilmişdir. Neft sektorundakı vəziyyət belə qiymətləndirilmişdir:

1. Neft müqavilələri çərçivəsində çıxarılan neftdə Azərbaycanın payı 75%-ə qədər artmışdır;

2. Neft daxilolmaları Dövlət Neft Fondunda toplanmışdır.

Böhran respublikamızda çox məhsulun istehsalının dayandırılmasına və istehsalın ixtisar edilməsinə səbəb olaraq neft-kimya sənayesinə də təsir göstərmişdir. Neft-kimya sənayesinə olan bu təsiri neftin qiymətinin düşməsi amili ilə bağlayırlar. Lakin ölkəmizdə neft sahəsi ilə yanaşı qeyri-neft sahələri də var ki, böhranın bu sahələrə təsiri məhduddur.

Ölkənin maliyyə sektoruna olan xarici təsirlər nəticəsində özəl sektorun da xarici borcları artır. Xarici borc valyuta kursunun xarici effektlərdən asılılığını artırır. Böhran milli valyutanın məzənnəsinə təsir göstərməklə real sektorda risklərin yüksəlməsinə səbəb olub. Həmçinin real sektorun maliyyələşdirilməsinə yönəldilən bank kreditlərinin həcmiminin azalması iqtisadi inkişafa neqativ təsirini göstərib. Lakin cari böhranın iqtisadiyyatın inkişafına təsirini məhdudlaşdırır:

-fond bazarının inkişafdan qalması;

-fond bazarının dünya bazarına zəif inteqrasiyası;

-maliyyə bazarına çıxış imkanlarının nisbətən məhdud olması;

-bank sektoruna qoyulan məhdudiyyətlərə görə (ticarət, istehsal, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı, tikinti və s. fəaliyyətlə məşğuliyyətə icazə verilməməsi) fond bazarında yaşanan dəyişikliklərin bu sahəyə təsirinin zəif olması.

AR-nın prezidenti İ.Əliyev 23 fevral 2009-cu ildə keçirilən konfransda böhran əleyhinə tədbirlər kimi səciyyələnən proqramın istiqamətlərini aşağıdakı formada açıqlamışdır:

- istehlak məhsullarının qiymətlərinin azaldılması;
- inhisarçılığın qarşısının alınması;
- maliyyə monitorinqinin gücləndirilməsi;
- iqtisadiyyata investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılması;
- sosial yardım və sosial təhlükəsizliyin gücləndirilməsi;
- ölkədaxili müəssisələrin daxili bazara istiqamətləndirilməsi;
- ərzaq təhlükəsizliyinin təmini.

Yuxarıda qeyd edilən antiböhran idarəetmə siyasətinin istiqamətləri çərçivəsində tədbirlər planı işlənib hazırlanmalı və davamlı şəkildə həyata keçirilməlidir. Maliyyə böhranının başlanğıcında prezident tərəfindən önə qoyulan antiböhran idarəetmə istiqamətləri çərçivəsində uğurlu işlər görülmüş və böhranın təsirlərindən müəyyən dərəcədə yayınmaq mümkün olmuşdur.

Böhran ərəfəsində AR-nın MB-1 real iqtisadiyyatı 1.8 mlrd. manatlıq likvidliklə təmin etmişdir. Bu yardım təkcə bank sektoruna deyil, iqtisadiyyatın bütün sferalarındakı müəssisələrə yönəldilmişdir. Göstərilən yardım Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti, “Azəralüminium” ASC-ni əhatə edərək ölkədə iqtisadi artımın 9% təşkil etməsinə səbəb olmuşdur.

Böhran ərəfəsində AR-nın antiböhran siyasətinin istiqamətlərindən biri 2009-cu ildə “Mərkəzi Bank haqqında” Qanuna edilən dəyişikliklərdir. Qanuna edilən dəyişikliklər əsasında MB banklara daha əlverişli şərtlərlə, yəni uzun müddətə və müxtəlif valyutalarda kreditlər vermək imkanı əldə edib. MB ölkədaxili müəssisələrin mikroiqtisadi monitorinq nəticələrini nəzərə alaraq böhran ərəfəsində uçot dərəcəsini 15%-dən 2%-ə, məcburi ehtiyat normalarını isə 12%-dən 0.5%-ə endirmişdir.

Ölkələrin iqtisadi inkişaf tempində zəifləməyə baxmayaraq respublikamızda artım davam etmiş və büdcə gəlirləri bunun əsasında tam formalaşa bilmişdir. Maliyyə

böhranının başlanğıcında Azərbaycanda sığortalanan əmanətlərin məbləği 6000 manatdan 30000 manatadək artırılmışdır. Bu amil əmanətçilərin banklara inamını artırmışdır. Böhran ərəfəsində banklar maliyyə vəsaitlərinin cəlbi ilə durumunu yaxşılaşdırmış və nəticədə bank sektoru böhranla bağlı olan çaxnaşma nəticəsində əmanətlərin geri götürülməsindən qaça bilmişdir. Bank sistemində tətbiq edilən antiböhran siyasətin istiqaməti kimi 2009-cu ilin yanvarından bəri tətbiq edilən mənfəət vergisinə güzəştə göstərmək olar.

2008-2009-cu illərdə AR-nın bank sektorunda xarici bankların payı xeyli artmışdır. Bu vaxt xarici bankların bank sistemində ümumi payı 30%-i ötmüşdür.

Antiböhran siyasətin bir qolu sahibkarlara verilən güzəştli kreditlərin həcmində artmasıdır. Maliyyə böhranının başlanğıcında ölkəmizdə sahibkarlığa yönəldilən güzəştli kreditlərin məbləği 80 mln. manatdan 130 mln. manata qədər yüksəlmişdir. Dövlət tərəfindən sahibkarlığa yönələn tədbirlər, həmin sahənin sürətli inkişafı iqtisadi vəziyyəti də yaxşılaşdırmışdır.

Respublikamızın böhranın başlanğıcından keçirdiyi antiböhran siyasətin istiqamətləri beynəlxalq reyting təşkilatları tərəfindən müsbət qiymətləndirilmişdir. Bu təşkilatlar tərəfindən verilən məlumatlarda deyilir ki, Azərbaycan böhrandan ən az zərər çəkmiş ölkələrdəndir.

Azərbaycanda milli inkişaf modeli elə hazırlanmalıdır ki, onun elmi prinsiplər əsasında tədqiqi nəticəsində məlum olsun ki, o, ölkədəki real vəziyyəti özündə həqiqətən əks etdirmişdir. Azərbaycanda maliyyə sistemi elə olmalıdır ki, o, innovativ əsaslara söykənən iqtisadiyyat ilə qırılmaz surətdə bağlı olsun.

Qlobal böhranın bütün dünyada mənfəətli nəticələri artsa da, respublikamız özünün daxili potensialına əsaslanaraq antiböhran tədbirlər görmüş və inkişafını saxlamışdır. 2009-cu ildə iqtisadiyyatın kapitallaşması davam etmiş və bu daxili maliyyələşmə mənbələri hesabına olmuşdur. İl ərzində əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların 80%-i daxili

mənbələrdəndir. Investisiyaların 27%-i neft sektoruna yönəldildiyi halda, yerdə qalan əsas hissəsi qeyri-neft sahələrinə yönəldilmişdir.

Cari maliyyə böhranı dövründə dünya bazarlarında bir sıra məhsulların, o cümlədən neftin ucuzlaşması səbəbindən ölkəyə valyuta daxilolmaları azalmışdır. Bununla bağlı 2009-cu ilin birinci rübündə devalvasiyadan qaçmaq məqsədilə MB xeyli resurs sərf etmişdir.

Maliyyə böhranının iqtisadiyyatımıza təsiri azdır, amma o özünü respublikamızda neqativ nəticələri ilə göstərir. Bu neqativ nəticələr üzündən Azərbaycan iqtisadiyyatı bir sıra risklər ilə üzləşir. Həmin mənfi təsirlər bunlardır:

- ixrac məhsullarının qiymətlərinin azalması;
- likvidlik problemlərinin yaranması;
- qeyri-ticarət sferasında alıcılığın azalması;
- ticarət sektorunda buraxılış qabiliyyətinin azalması;
- banklara kredit axınlarının azalması;
- bank sektoruna inamın azalması.

Azərbaycanın əmlak bazarı da maliyyə böhranından zərər çəkmişdir. Qlobal böhranın başlanğıcında bütün əmlak növlərinin qiymətləri 10-15% aşağı düşmüşdür. Qiymətlərin əmlak bazarında aşağı düşmə səbəbi böhranın təsiri olaraq bu bazarlarda fəallığın azalmasıdır. Çox şirkətlər əmlak bazarlarını tərk etdiyi halda, digərləri problemlərinin həlli məqsədilə mənzillərin qiymətini aşağı salırdılar.

Bütün bunlara rəğmən, Azərbaycan postsovet ölkələri arasında böhran şəraitində sabitliyi ilə seçilir. Bir sıra göstəricilər göstərir ki, həqiqətən MDB ölkələrində qlobal resessiya ən zəif Azərbaycanda müşahidə olunur. Böhranın təsiri özünü əsasən Latviya, Litva, Ukrayna, Estoniya, Rusiya, Qazaxıstanda göstərir. Orta səviyyədə böhrana məruz qalan ölkələr kimi Moldova, Qırğızıstan, Belarus qeyd edilir. BVF, DB, AYİB və digər təşkilatların qiymətləndirmələrinə görə, Azərbaycan böhrana dayanıqlılıq göstərmiş və onun mənfi təsirlərindən müəyyən dərəcədə yayına bilmişdir. Belə ki, maliyyə

böhranının başlanğıcında Azərbaycanda artım tempi 10.8% olduğu halda, Rusiyada 8.5%, Ukraynada 14%, Ermənistanda 19%, Moldovada 8%, Litvada 18% azalmışdır.

Göstəricilərin səbəblərini izah edək. İqtisadiyyatımızın maliyyə bazarlarından güclü asılılığı yoxdur. Böhrandan əvvəlki dövrdə ölkəmiz xarici maliyyə bazarlarından 2.5 mlrd. dollar kredit resursu almışdır ki, bu bank öhdəliklərinin cəmi 25%-idir. Böhranın təsirlərini minimuma endirməkdə bir sıra strukturların, yəni MB, nazirliklər və digərlərinin rolu əhəmiyyətlidir. Böhranın başlanğıcında Azərbaycanda iri neft layihələrinə sərmayə qoyuluşu mərhələsi başa çatdığından daxili sərmayənin payı artmağa başlamışdır. Nəticədə bu dövrdə büdcə vəsaitlərinin payı artmış və dövlət özəl sektorun inkişafına xüsusi diqqət göstərmişdir.

Maliyyə böhranının yaratdığı mənfi fəsadlar ölkələrin valyuta ehtiyatlarının azalmasına səbəb olsa da, Azərbaycanda valyuta ehtiyatları 2007-2009-cu illər ərzində 7.4 mlrd. dollardan 20 mlrd. dollara çatmışdır.

Böhran ərəfəsində görülən xarakterik tədbirlərdən biri kimi siyasi qərarların qəbulundan öncə elmi araşdırmaların aparılmasını göstərmək olar. Müasir dövrdə bütün dünyanı əhatələyən böhranın səbəblərinin elmi baxımdan təhlili və qiymətləndirilməsi son dərəcə əhəmiyyətlidir. Azərbaycanın yeritdiyi antiböhran siyasət və tətbiq etdiyi iqtisadi model dünya elm nümayəndələri tərəfindən maraqla və müsbət qarşılanır.

Ümumiyyətlə, dünyada idarəetmə sistemləri tərəfindən hazırlanan antiböhran proqramların 3 əsas özünəməxsus xüsusiyyəti vardır:

- xaotik (öncə);
- büdcə və monetar siyasəti yumşaltmaq;
- miqyaslı dövlətləşdirmə qərarı vermək.

Beləliklə, böhranın təsiriylə respublikamızın milli iqtisadi inkişafının tərəddüdlü vəziyyətini aradan qaldırmaq üçün göstərilən tədbirlərin ardıcıl şəkildə keçirilməsi müsbət effektlər verə bilər:

1. fiskal və monetar tədbirlərin əlaqəli şəkildə tətbiqi;

2.maliyyə bazarlarını tənzimləyən yeni qaydaların tətbiq olunması;

3.real sektorun inkişafı üçün stimullaşdırıcı tədbirlərin görülməsi.

Böhranın başlanğıcında respublikamızın yeritdiyi antiböhran siyasət nəticəsində pul kütləsinin azalmasının qarşısı alınmış, bankların maliyyə dayanıqlığı qorunmuş, dövlət tərəfindən verilən zəruri dəstək nəticəsində iri müəssisələrin istehsal-investisiya fəaliyyəti təmin edilmişdir.Bununla bağlı, Azərbaycanın həyata keçirdiyi antiböhran siyasət beynəlxalq dairələrdə düzgün strateji mövqe kimi yüksək qiymətləndirilmişdir.

III FƏSİL. ANTİBÖHRAN İDARƏETMƏ SİYASƏTİ TƏDBİRLƏRİ

3.1. Banklarda antiböhran idarəetmə siyasəti tədbirləri

Bank böhranının başlanğıcı öz əsasını bank sistemində böyük rolu olan bir neçə bankın ödəmə qabiliyyətində problemlərin yaranmasından götürür. Bank sisteminə vaxtında müdaxilə edilməməsi nəticəsində böhran sistemli xarakter ala bilər.

Bank sisteminin böhrana girmə səbəbləri ölkələrin iqtisadiyyatıyla bağlı bir-birindən fərqlənir. Bu barədə yuxarıda “Bank böhranının təhlili” mövzusunda danışıbmışıq.

Maliyyə böhranının komponentlərinə nəzər salarkən qeyd etmişdik ki, böhranı doğuran səbəblərdən biri bankın balansındakı pozuntulardır. Digər səbəblər isə faiz dərəcələrində yüksəlmə, fond birjalarında çöküş və qeyri-müəyyənliyin artımı hallarıdır.

Ümumiyyətlə, bank böhranları bazar iqtisadiyyatına xasdır. Bank böhranlarının səbəbləri bilavasitə maliyyə sisteminin dövlətə və cəmiyyətə yüklədiyi maliyyə ağırlığı ilə bağlıdır. Birləşmiş Ştatların ipoteka bazarından başlayan və sonradan bütün dünyaya yayılan böhran ən iri həcmli böhran hesab edilir. 1975-2009-cu illər ərzində 54 bank böhranı qeydə alınıb. Bu böhranlar təkcə bank sektoruna deyil, həmin sektordan kənara çıxaraq real iqtisadiyyata da neqativ təsirlərini göstərdilər.

Bank böhranının ləğvinə yönəldilən məsrəflər dünya üzrə orta hesabla ÜDM-in 15-20%-nə bərabərdir. Bu məsrəflər ölkələr üzrə bir-birindən fərqlənir. Bu göstərici bəzi ölkələrdə böyük olsa da, digərlərində çəkisinin az olması ilə seçilmişdir. Məsələn, İspaniyada, Macarıstanda bu göstərici ÜDM-in 15%-ni, Malayziyada 20.5%-ni, Meksikada 30%-dən yuxarı həddini təşkil etmişdir. Bəzi ölkələrdə bu göstərici ÜDM-in 40-50%-i səviyyəsində olmuşdur. Rusiyada banklarda yeridilən antiböhran idarəetmə tədbirlərinə sərf edilən məsrəflər ÜDM-in 21.7%-ni təşkil etmişdir. Böhran dövründə ABŞ-da bank sferasında keçirilən antiböhran idarəetmə tədbirləri ÜDM-in 38.7%-i səviyyəsində olmuşdur. Bu isə 5500 mlrd. dollar deməkdir. Avropa regionunda bank

böhranlarının aradan qaldırılmasına yönəldilən məsrəflər ÜDM-in 23.4%-i həcminə çatmış, yəni 3285 mlrd. dollar olmuşdur. Ölkələr üzrə bank sektorunda antiböhran proqramının həyata keçirilməsi məsrəfləri bu cür olmuşdur: Almaniya 500 mlrd. avro, Fransa 360 mlrd. avro, İrlandiya 400 mlrd. avro və s. BVF-nin hesablamaları göstərir ki, böhran nəticəsində bankların itkilərinin məbləği 1.6 trln. dollaradək arta bilər.

Bank böhranlarının qarşısının alınması istiqamətində ölkələrin aidiyyəti qurumları və Mərkəzi bankları bankların struktur yenilənməsini və böhran əleyhinə idarəetmə siyasəti tədbirlərini həyata keçirirlər. Bank sisteminin struktur yenilənməsi və yeridilən antiböhran siyasətin istiqamətləri həmin ölkələrdəki konkret situasiyadan asılı olduğu üçün bank böhranlarının aradan qaldırılmasının ümumi strategiyası mövcud deyildir.

Bank böhranlarının başvermə səbəbləri bir sıra ölkələrdə üst-üstə düşsə də, digərlərində özünün spesifikasiyası ilə fərqlənir. Onların qarşısının alınmasına yönələn tədbirlər bank böhranlarının konkret səbəblərindən dolayı müxtəlifdir. Antiböhran tədbirlərinin banklara yönəlmiş istiqamətlərini aşağıdakı adlar altında qruplaşdırmaq olar:

- sabitləşdirici;
- kreditləşdirmə;
- rekapitalizasiya və s.

Dövlətlərin bank sektorunda yaranmış böhranları aradan qaldırmağa yönələn tədbirlərini belə ümumiləşdirə bilərik:

1. Dövlətin bank sektorunun likvidliyinin saxlanması və bankların vasitəçilik funksiyalarının həyata keçirilməsinin bərpa edilməsinə yönələn antiböhran tədbirləri;
2. Dövlətin bank sektorunun strukturunda dəyişikliklər etməsi;
3. Dövlətin bank sistemini tənzimləməsi və nəzarət tədbirlərini həyata keçirməsi.¹⁶

Dövlətin bank sektorunda böhran əleyhinə idarəetmə siyasəti tətbiq etməsi ən əsas bankların ödəmə qabiliyyətlərinin bərpası ilə bağlıdır. Dövlətin banklarda keçirdiyi böhran əleyhinə idarəetmə siyasətinin istiqamətləri özündə bank hesablaşmalarının

¹⁶ Z.F.Məmmədov. "Bank işi". Bakı-2016

əvvəlki qaydada həyata keçirilməsinin bərpa edilməsini və bankların likvidliyinin təmin edilməsini əks etdirir.

Cədvəl 3.1

Dünya ölkələrində bank böhranlarının aradan qaldırılmasında istifadə olunan maliyyə resurslarının ÜDM-ə nisbəti

Ölkələr	2008	2009	2010
1	2	3	4
Çin	0.4	3.1	2.7
Cənubi Koreya	1.1	3.9	1.2
Rusiya	0	4.1	1.3
ABŞ	1.1	2	1.8
CAR	1.7	1.8	-
Kanada	0	1.9	1.7
Almaniya	0	1.6	2
Meksika	0	1.5	-
Yaponiya	0.3	2.4	1.8
Fransa	0	0.7	0.8
Hindistan	0.6	0.6	0.6
Türkiyə	0	0.8	0.3
Braziliya	0	0.6	0.8

Mənbə: Z.F.Məmmədov. “Bank sistemində böhran və antiböhran idarəetmə”. Bakı-2014

Böhran ərafəsində banklarda keçirilən böhrana qarşı idarəetmə tədbirlərinin üsullarından biri onların yeni təşkilati əsaslarla yenidən qurulması, yəni banklarda restrukturizasiyanın həyata keçirilməsidir. Dünya təcrübəsində bank sektorunda restrukturizasiyanın həyata keçirilməsinin 4 prinsipi mövcuddur. Onları aşağıdakı kimi sadalayaq:

1. Dövlətin başlıca məqsədi bankların vasitəçilik funksiyasının bərpa edilməsi olduğundan struktur yenilənməsinin sürətlə aparılması;

- 2.Vergi yükünün mümkün qədər minimuma endirilməsi;
- 3.Bank heyətinə daxil olanlar arasında məsuliyyətin bölüşdürülməsi;
- 4.Banklarda struktur yenilənmənin obyektiv kriteriyalara uyğun həyata keçirilməsi.

Mərkəzi Bank beynəlxalq böhran ərafəsində makroiqtisadi tarazlığın və dayanıqlığın möhkəmləndirilməsinə, bank sferasında sabitliyin qorunmasına yönəldilmiş pul siyasəti yeritmişdir.MB-ın siyasəti bank sektoruna inamın təmin edilməsinə, həmçinin bank sektorunun iqtisadiyyatda maliyyə vasitəçisi rolunun dəstəklənməsinə yönəlmişdir.Bankların maliyyə ehtiyatlarının həcmnin artırılması məqsədilə bu sferanın aktivlərinin keyfiyyətinə olan tələblər artmışdır.Banklarda idarəetmə, həmçinin risklərin idarə edilməsi prosesinin yüksəldilməsi məqsədilə tədbirlər görülmüşdür.MB maliyyə risklərini optimal idarə etmək üçün bankların xarici borclanma mənbələrinin idarə edilən təhlükəsiz səviyyədə saxlanması məqsədilə konkret addımlar atmışdır.Nəticədə səmərəli effektlər olmuşdur.

Yuxarıda sadalanan addımlar beynəlxalq böhran şəraitində bank sektorunun fəaliyyətinə böyük dəstək olmuşdur.Dövlətin böhrana qarşı keçirdiyi tədbirlər səmərəliliyi ilə əlamətdar olmuşdur.Antiböhran tədbirlərin qısa müddətdə reallaşması ilə böhranın “birinci dalğası”nın iqtisadiyyatımıza neqativliyi xeyli neytrallaşmışdır.

Dünya Bankı ekspertlərinin rəyinə görə, beynəlxalq böhranın “birinci dalğası” ölkələrdə problem yaratsa da, Azərbaycanın maliyyə-bank sektorunda böhranın təsirləri zəif müşahidə olunmuşdur.Azərbaycanın bank sektorunun böhranın təsirlərindən yayınmasının 3 səbəbi var:

- 1.iri maliyyə ehtiyatlarının mövcudluğu;
- 2.bankların xarici borclarının kiçik həcmdə olması səbəbindən ciddi likvidlik probleminin yaranmaması;
- 3.MB-ın bank sistemi ilə bağlı düzgün siyasət yeritməsi.

MB birbaşa və dolaylı alətlər vasitəsilə 2008-ci ilin oktyabrından etibarən real iqtisadiyyatı 1.8 mlrd. manatlıq likvidliklə təmin edib.Likvidlik dəstəyi təkcə bank

sistemində deyil, real sektor müəssisələrində də canlanmaya səbəb olub. MB maliyyə böhranının başlanğıcında dövlət zəmanəti əsasında bankları kreditləşdirmişdir. Bu dövrdə manatın sabit məzənnəsi əsasında MB-ın real iqtisadiyyata yardım paketi ÜDM-in 5%-i həcmində olmuşdur. Antiböhran proqramının həyata keçirilməsi sayəsində bankların maliyyə dayanıqlığı və iqtisadi aktivliyi qorunub saxlanılmışdır.

Bu dövrdə görülən böhran əleyhinə tədbirlər sırasına kommertiya bankları üzərində nəzarət sisteminin gücləndirilməsi də aiddir. Lakin kommertiya bankları üzərində nəzarət tədbirlərinin gücləndirilməsi onların kəsrlərinin dövlətin hesabına örtülməsini nəzərdə tutmamışdır. Böhran hallarını qabaqlamağa xidmət edən tədbir kimi maliyyə bazarları üzərində də nəzarət gücləndirilməlidir. Antiböhran tədbirlər paketinə daxil olan başlıca məsələ banklar, investisiya şirkətləri, sığorta təşkilatlarının fəaliyyətində şəffaflığın təmin edilməsidir.

Bank sisteminin antiböhran tədbirlər proqramında ölkənin mövcud makroiqtisadi vəziyyəti, tədbirlərin icra müddəti və icraçıları dəqiq əks etdirilməlidir. Bank sistemində həyata keçirilən təcili xilasetmə tədbirləri kimi bankların yenidən kapitallaşdırılmasını, banklarda sabit kredit xəttinin açılmasını, bankların balansını problemlə aktivlərdən təmizləməklə onlara dövlət zəmanətinin verilməsini göstərmək olar.

Böhran vədəsində bank sistemində stimullaşdırıcı siyasətin tətbiq olunması antiböhran tədbirlər paketinə daxil edilir. Belə ki, müasir böhran zamanı bank sistemini böhrandan yayındırmağın vacib addımlarından biri kimi məcburi ehtiyat normalarını aşağı salmaq xüsusilə təqdirdə layiqdir.

21 fevral 2015-ci ildə respublikada manatın devalvasiyası oldu. Devalvasiyanın səbəbi kimi əsas neft istehlakçısı ölkələrində artımın azalması ucbatından neftin qiymətinin 2014-cü ildən bəri 3 dəfəyə qədər enməsini qeyd edirlər. Nəticədə ölkəyə valyuta daxilolmaları azalmışdır. Bu zaman manatın məzənnəsini qoruyub saxlamaq çətinləşmişdir. Yaranmış vəziyyət deyir ki, manatın məzənnəsi neftin yeni qiymətinə

uyğun müəyyən edilsin. 21 dekabr 2015-ci ildə olan növbəti devalvasiyadan sonra manat üzən məzənnə rejiminə keçmişdir.

Devalvasiya nəticəsində bir sıra problemlər meydana çıxmışdır. Devalvasiya dalğası xüsusilə bank sektorunda görünmüşdür. Devalvasiyadan sonra xarici valyuta ilə götürülən kreditlərin qaytarılması çətinləşmişdir. Kredit istehlakçılarının borclarını geri qaytarmasında bir sıra problemlər yaranmışdır. Banklara birbaşa təsir göstərən bütün neqativ hallar onlarda riskli kreditlərin artmasına və aktivlərin pisləşməsinə səbəb olmuşdur.

Bütün qeyd olunanlar bank sektorunda ciddi islahatların aparılmasını tələb edir. Banklarda zəruri böhran əleyhinə tədbirlərin tətbiqi nəticəsində əhalinin əmanətlərinin təhlükəsizliyi təmin edilməli, maliyyə dayanıqlığına nail olunmalı, likvidlik mövqeyi gücləndirilməlidir.

Devalvasiyanın təsirinin nəticəsi olaraq bankların aktivləri pisləşdiyindən, onlar öhdəliklərini icra etmək çətinliyi ilə üzləşiblər. Banklar həm xarici borcların, həm də əmanətlərin qaytarılması problemləri ilə qarşılaşıblar. Müasir günümüzdə bank sektorunda dünya təcrübəsində tətbiq olunmuş 2 əsas antiböhran mexanizmindən istifadə olunur:

- əmanətlərə dövlət zəmanətinin verilməsi;
- zərərli aktivlərin dövlət tərəfindən sağlamlaşdırılması.

Böhran zamanı dünya ölkələri kimi respublikamız da bank sektoru üçün xilasedici proqramlar işləyib hazırlayır. Müasir dövrdə bank sferasında aşağıdakı tədbirlərin tətbiq edilməsi müsbət səmərəsini verə bilər:

1. Dövlətin müvəqqəti olaraq bank səhmlərində payçı qismində iştirak etməsi;
2. Dövlət tərəfindən banklara yardım və güzəşt paketinin təqdim edilməsi;
3. Bankların xarici maliyyə mənbələrindən cəlb etdikləri kreditlərə dövlət zəmanətinin verilməsi;
4. Milli valyutada cəlb edilmiş əmanətlərin sığortalama faizlərinin yüksəldilməsi;

5. Əmanətlərin devalvasiyadan qorunması üçün indeksasiya sisteminin tətbiq olunması. Göstərilən istiqamətlərdə tədbirlərin görülməsi bank sektorunu böhranın neqativ təsirlərindən yayındıraraq əvvəlki vəziyyətinə qaytara bilər.

3.2. Azərbaycanada antiböhran idarəetmə siyasətinin istiqamətləri

Qlobal maliyyə böhranı zamanı bütün dünya ölkələrinin antiböhran tədbirlər proqramında nəzərə alması vacib olan amillər aşağıdakılardır:

1. Proteksionist tədbirlərdən qaçmaq lazımdır;
2. Özəl şirkətlərin milliləşdirilməsini tezləşdirmək lazım deyildir;
3. Böhranın mənfi fəsadlarından qorunmaq üçün dövlətlər antiböhran islahatların keçirilməsini sürətləndirməlidirlər.

Antiböhran tədbirlərin tətbiqi aşağıdakı məqsədlərə nail olmağa istiqamətlənmişdir:

- maliyyə və əmək bazarlarında dayanıqlığı təmin etmək;
- biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasına nail olmaq;
- korrupsiyanın qarşısını almaq;
- sosial sferanı rasionallaşdırmaq.

Böhrandan çıxışın ən yaxşı yolu zəruri iqtisadi və intitutsional islahatların həyata keçirilməsidir. Milli, qlobal səviyyədə maliyyə sistemi üzərində nəzarəti təkmilləşdirmək növbəti çıxış yoludur. Böhranların öncədən təsbit edilməsi və müvafiq tədbirlər görülməsi isə ən düzgün siyasət və doğru rasional variant kimi qiymətləndirilir.

Dünya ölkələrində böhrana qarşı keçirilən strategiyanın optimallığı ölkə iqtisadiyyatlarının böhrana olan davamlılığından asılıdır. Böhran öz təsirini dünya

ölkələrinin hamısında göstərir. Nəticədə böhrana uyğun dünya ölkələrinin iqtisadi siyasətlərinin istiqamətləri də dəyişir.

Ölkə iqtisadiyyatının maliyyə böhranından çıxma istiqamətində apardığı prioritet tədbirlər onun az itkilərlə böhrandan çıxışına istiqamətlənib. Azərbaycan iqtisadiyyatı böhranın təsirinə məruz qalmış ölkə kimi bərqərar olmuş münasibətlər sistemində əsaslanaraq böhrandan qurtulmağa çalışır. Böhran göstərir ki, istənilən ölkənin inkişaf modelinin yalnız özünəməxsus prinsiplərinə uyğun yeridilən iqtisadi siyasət və fiskal, monetar tənzimləmə istiqamətləri səmərə verə bilər. Həmçinin uyğun inkişaf modeli çərçivəsində görülən antiböhran tədbirlər təkcə iqtisadi artımın yüksəldilməsinə deyil, böhranın təsirlərinin yumşaldılmasına da yönəldilməlidir. Bu baxımdan respublikamız beynəlxalq miqyasda yaşanan prosesləri görərək iqtisadi strategiyanı elə müəyyən etməlidir ki, iqtisadiyyatın təhlükəsizliyi, dinamik və tarazlı fəaliyyəti, həmçinin rəqabətqabiliyyətliliyi təmin olunsun.

Dünyanın inkişafının yeni mərhələsində bir sıra standartlar, paradiqmalər dəyişildi və ya yenidən formalaşdığı üçün müasir günümüzdə qlobal sferada Azərbaycanın rolu onun geosiyasi mövqeyi, ən əsası neft-qaz yataqları ilə zənginliyi, tranzit-nəqliyyat imkanları ilə müəyyənləşir. Yaşanan qloballaşma prosesinin səmərəliliyini Azərbaycan o halda hiss edər ki, xarici iqtisadi əlaqələrdən, ticarət vasitəçiliyindən maksimum dərəcədə və düzgün şəkildə istifadə edə bilsin. Respublikamız dəyişən prinsipləri nəzərə alaraq özünəməxsus inkişaf konsepsiyası hazırlamalı və onu beynəlxalq miqyasda yaşanan proseslərlə sıx əlaqələndirməlidir. Böhran zamanı inkişafın saxlanması dövlət mexanizmləri ilə yanaşı, bazar mexanizmlərinin də təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Böhrandan çıxış proqramlarının özlərində əks etdirməli olduqları məsələ böhran zamanı strategiyanın düzgün seçimidir. Böhran zamanı ölkənin inkişafını qorumaq üçün keçirilən maliyyə-büdcə, kredit, vergi siyasətləri antiböhran yönümlü olmalıdır:

Respublikanın inkişaf modeli özündə aşağıdakıları əks etdirməlidir:

-İqtisadiyyat sferasında innovasiya və investisiya fəallığını artırmaq istiqamətlərini;

- Vergi sistemində stimullaşdırıcı vasitələrin geniş tətbiq olunması yollarını;
- İstehsal potensialının texnoloji səviyyəsinin yüksəldilməsi meyarlarını;
- Neftlə bağlı strategiyanın reallaşdırılması nəticəsində formalaşan sahələrin mütərəqqi əsaslarla yenidən qurulması yollarını;
- Rəqabətqabiliyyətli istehsal sahələrinin inkişafı istiqamətlərini və s.

Əgər dövlətin ölkə iqtisadiyyatına fəal və güclü müdaxiləsi olmasa, böhrandan çıxmaq çətin problemə çevriləcəkdir. Ölkənin düçar olduğu böhrandan qurtulması üçün güclü makroiqtisadi sabitləşmə siyasəti reallaşdırılmalıdır. Ölkəni böhrandan çıxış yolunda davamlı inkişafa istiqamətləndirmək üçün dövlət və bazar mexanizmlərinin optimal nisbətlərini müəyyən etmək lazımdır.

Milli iqtisadiyyatın təhlükəsizlik strategiyasının hazırlanması zamanı aşağıdakı amillər nəzərə alınmalıdır:

1. Respublikamızın maraqlarını səmərəli reallaşdırmaq;
2. Dövləti xarici amillərin neqativ təsirindən qorumaq;
3. Yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsinə nail olmaq;
4. Təsərrüfatda yaşanan dinamik dəyişikliklərə vaxtında uyğunlaşmaq.

Dövlət tərəfindən əmək bazarının təkmilləşdirilməsi, işsizlik səviyyəsinin nəzərəcarpacaq dərəcədə azaldılması, həmçinin əmək ehtiyatlarının keyfiyyətcə yaxşılaşdırılması sahəsində müvafiq tədbirlər keçirilmişdir. Çoxsaylı proqramların icrası nəticəsində respublikamızda işsizlik səviyyəsi nəzərəcarpacaq dərəcədə, yəni 4.9%-dək azaldılmışdır. Sosial müdafiənin gücləndirilməsi məqsədilə ölkə əhalisinin müəyyən sosial qruplarının əmək haqları 2016-cı ilin fevral ayında 10% artırılmışdır.

Əmanətçilərin bank sistemində etimadının yüksəldilməsi məqsədilə əmanətlərin 100% həcmində qaytarılmasına dövlət tərəfindən zəmanət verilmişdir. Sərt pul siyasəti nəticəsində izafi manat emissiyasının qarşısı alınmış və bank sistemində restrukturizasiya prosesləri davam etdirilmişdir. Manatın məzənnəsi üzərində olan spekulativ təzyiqlər aradan qaldırılmışdır. Böhran ərəfəsində dövlətin apardığı islahatlar

müsbət səmərəsini verərək tədiyə balansının kəsrini, həmçinin idxalın həcmi azaltmış, inflyasiyanı nəzarətdə saxlamışdır.

Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatında rolunun artması onunla şərtlənir ki, müasir günümüzdə resurslar uğrunda mübarizə İEÖ-in siyasətinin əsas istiqamətinə çevrilmişdir. Milli iqtisadiyyatımızın böhrandan çıxışı investisiya, innovasiya, infrastruktur kimi problemlərin səmərəli həllinə əsaslanmalıdır. Respublikamız özünün iqtisadi siyasətini müəyyənləşdirərkən daim milli, regional, qlobal problemləri vəhdət halında həll etməyi nəzərdə tutmalıdır. Dövlət tərəfindən liberal və tənzimlənən siyasətin optimal nisbətdə tətbiqinə cəhd göstərilir. Liberallaşmanın nəticəsində milli iqtisadiyyatın açıqlıq dərəcəsi artdığından onun milli maraqlarla optimal nisbətinin qorunması aktual məsələ hesab olunur.

Yuxarıda qeyd edilən məsələlərə nail olmaq üçün iqtisadi qurumlar qarşısında vəzifələr qoyulur. Onlar makroiqtisadi sabitliyin saxlanması, müvafiq qabaqlayıcı işlərin görülməsi, sahibkarlığa dəstəyin artırılması, neftdən savayı sahələrin inkişaf etdirilməsi kimi vəzifələri səmərəli şəkildə həll etməlidirlər.

İqtisadi siyasətin əsas cəhətlərindən biri onun prioritetlərinin düzgün müəyyənləşdirilməsidir. Ölkəmizdə yeni neft strategiyası formalaşdırılmış, neftdən savayı sahələrin inkişafı, ərzaq, enerji təhlükəsizliyinin qorunması diqqətdə saxlanılmışdır. Beynəlxalq qurumlar xam neftin qiymətinin bir qədər artacağını proqnozlaşdırırlar. OPEC-in hesabatında xam neftə olan tələbin artacağı bildirilir. Bu da real inkişaf tempinə təsirini göstərəcək. OPEC 2016-cı ildə dünya üzrə xam neftə olan tələbi gündəlik olaraq 94.18 milyon barrel, 2017-ci ildə isə 95.33 milyon barrel səviyyəsində proqnozlaşdırır.

Müasir günümüzdə ölkə prezidenti tərəfindən yürüdülmən strategiya aşağıdakı məqsədlərə nail olmağa istiqamətlənib:

1. Müvafiq şəraitə uyğun institusional dəyişikliklər;

2.Ölkə iqtisadiyyatının rəqabətqabiliyyətliliyi və səmərəliliyini təmin edəcək innovasiya sisteminin yaradılması;

3.Dövlətin inkişafının təmini üçün ölkənin intellektual potensialının artırılması.

Cari böhran göstərdi ki, artımın keyfiyyətini, iqtisadiyyatın davamlılığını, rəqabətqabiliyyətliliyini, təhlükəsizliyini təmin etmədən inkişafa çatmaq mümkünsüzdür.Böhranın iqtisadiyyatımıza əsas təsir kanalı neftin qiyməti ilə əlaqədardır.Böhrandan çıxış yolunda iqtisadiyyatın diversifikasiyasının artırılması xarici iqtisadi münasibətləri genişləndirərək müsbət səmərə verə bilər.Görülməsi zəruri olan tədbirlər aşağıdakı kimi sadalanmışdır:

1.iqtisadiyyatın maliyyələşdirilməsinin daxili mənbələrinin artırılması;

2.yerli maliyyə bazarında möhtəklik əməliyyatlarının məhdudlaşdırılması istiqamətində tədbirlər görülməsi;

3.satış və təchizat bazarlarının diversifikasiyası.

Qərbin antiböhran tədbirləri götürür ki, onlar böhrandan çıxmaq üçün iqtisadi proteksionizmə üstünlük verirlər.Bu siyasət yerli sahibkarları xarici rəqabətdən qorumaq məqsədi güdür.Bu dünya ölkələrinin bir hissəsinin ciddi səhvi kimi qiymətləndirilir.

2009-cu il aprelin 1-də Londonda keçirilən “Böyük 20-lər”in (G-20) sammitində Almaniya kansleri Angela Merkel bəyan edib ki, qlobal böhranın aradan qaldırılmasında konkret razılaşmalar əldə olunmalıdır.Nəticədə qərara alınıb ki, heç yerdə proteksionizm olmamalıdır.

Hökumətimiz tərəfindən yürüdülmən proteksionizm siyasətinə nəzər salmaq.Respublikamız bu sahədə 2011-ci ilin oktyabrından yeni siyasət elan edib.Proteksionizm siyasəti dövlət sifarişlərinin yerli istehsalçılara yönəldilməsinə əsaslanır.Hazırda dövlət sifarişlərinin həyata keçirilməsində alınan məhsulların 90%-dən çoxu xarici mənbələrə əsaslanır.İqtisadiyyat nəzəriyyəsində proteksionizm azad ticarətə ziddir.Bəziləri, yəni proteksionizm tərəfdarları deyir ki, milli istehsalatın dəstəklənməsi əhalinin məşğulluğunun artımına və demoqrafik göstəricilərin yaxşılaşmasına səbəb

olacaq. Digərləri isə azad sahibkarlıq və istehlakçıların hüquqlarının qorunmasına görə proteksionizmi tənqid edirlər. Uzunmüddətli dövrdə proteksionizmin tətbiqi milli istehsalatı pozur, çünki sahibkarlıq təşəbbüslərinin inkişafı ləngiyir. Sonda bu siyasət daxili bazarın inhisarçılığına gətirib çıxarır. Dövlət proteksionizmi haqqında qərarlar dünya bazarlarındakı vəziyyətlə əlaqələndirilir, indiki dövrdə isə bu siyasət özünü doğruldu.

Mürəkkəb qlobal vəziyyətdə respublikamızın böhrana qarşı yürütdüyü tədbirlər yüksək qiymətləndirilir. Hazırkı müvəqqəti çətinliklərə baxmayaraq növbəti illərdə ölkəmiz mövcud problemləri dəf edərək yeni mərhələyə daxil olacaqdır.

3.3. Azərbaycanda tətbiq olunan antiböhran siyasətin nəticələri

Dünyanı bürüyən hazırkı maliyyə böhranı ciddi fəsadları ilə müşahidə olunduğu bir vaxtda Azərbaycanda xalqın rifahının yüksəldilməsinə yönəlmiş iqtisadi-sosial siyasət müsbət nəticəlidir. Hazırda Azərbaycanın inkişafı uğurludur, sabitlik möhkəmlənir, təhlükəsizliyimiz qorunur.

Azərbaycan iqtisadiyyatı özünü maliyyə böhranının neqativ təsirlərindən yayındıraraq hazırda paytaxtda və bölgələrdə ictimai əhəmiyyətli iri obyektlərin, körpülərin, piyada keçidlərinin, yol ötürücülərinin inşasını davam etdirir. Əhəmiyyətli yenidənqurma işlərinin aparılması, paytaxt və regionlarda səhiyyə, təhsil, mədəniyyət, idman komplekslərinin istifadəyə verilməsi özünü göstərir. Məqsədyönlü tədbirlər Azərbaycan vətəndaşlarının firəvan yaşayışını təmin etməyə yönəldilib. Bütün bunlar respublikamızın

düzgün milli inkişaf modeli seçməsinə və həmin modelin sosialyönümlü səciyyə daşdığını sübut edir.

Azərbaycan iqtisadiyyatı özünü 2008-ci ildə beynəlxalq böhranın “birinci dalğası”ndan qoruya bilsə də, hazırkı böhrandan tam şəkildə yayına bilmədi. Bəzi iqtisadçılar deyir ki, böhran iqtisadiyyatı möhkəmləndirir. Lakin müasir böhranın başlanğıcında Azərbaycanın böhranla mübarizə apara biləcək təcrübəsi mövcud deyildi. Böhranın “ikinci dalğası” 2010-cu ildən etibarən gözlənilirdi. Bu böhranın ölkəmizə neftin qiymətinin dəyişməsiylə bağlı təsiri ilə əlaqəli idi. Dünya üzrə böhranın dərinləşməsi neftin daha da ucuzlaşmasına səbəb olurdu. Bütün bunlar iqtisadiyyatının əsası neftdən ibarət respublikamız üçün heç də yaxşı göstəricilər vəd etmirdi. Çünki respublikanın ixracının 90%-dən çoxu, dövlət büdcəsinin 70%-dən artıq hissəsi məhz neftdən asılı idi.

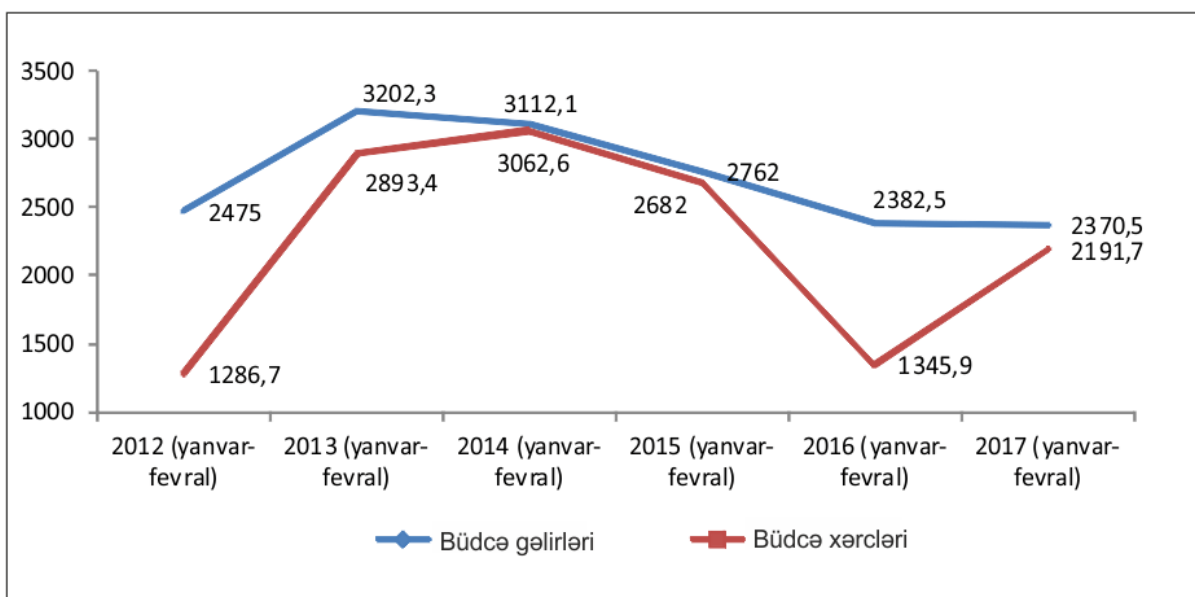
2012-ci ildə neftin bir barrelinin dəyərinin 40 dollara qədər azalması baş verdi. 2014-cü ildə neftin dəyərinin aşağı düşməsinin artıma pozitiv effekti barədə fikirlər özünü doğrultmadı. 2015-ci ilin fevralında MB manatın devalvasiyasını həyata keçirdi. Həmin ilin dekabrında manatın növbəti devalvasiyasından sonra onun üzən məzənnə rejiminə keçməsi barədə qərar qəbul edildi. Devalvasiya əsasən iqtisadiyyatın əsasında duran bank sektoruna neqativ təsirini etdi. Bu, bank sektorunda ciddi islahatlar aparmağı tələb etmişdir.

Azərbaycanın son illər keçirdiyi islahatlar, tədbirlər kompleksi çətin makroiqtisadi şəraitdə davamlı inkişafa imkan vermişdir. 2016-cı ildə qarşıya qoyulan əsas məqsədlər neft konyukturasına bağlılığı zəiflətmək, neftdən savayı sektorlardan gəlirlərin artırılması istiqamətində səmərəli işlərin həyata keçirilməsinə yönəldilib. İ. Əliyev tərəfindən dəstəklənən prioritet istiqamətlər iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini həyata keçirməyə və neftdən savayı sektorun dövlət büdcəsində payının artırılmasına hədəflənib. Məqsəd neft-qaz sektorundan asılılığın azaldılması, turizmə investorların cəlbə, həmçinin ümumilikdə iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılmasıdır.

2016-cı il üzrə makroiqtisadi göstəricilər ölkədə görülən böhran əleyhinə siyasətin nəticələrindən xəbər verir. Həmin ildə büdcənin gəlirləri 14.566000 min manat, xərcləri isə 16.264000 min manat olmuşdur. Dövlət büdcəsində yaranan kəsr ÜDM-in 1.8%-i səviyyəsində olmuşdur.¹⁷

Qrafik 3.1

Son illərdə büdcə gəlirləri və büdcə xərcləri (mlrd.manatla)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi: www.maliyye.gov.az

Respublikanın böhran əleyhinə siyasətinin məqsədi dünyada yaşanan meyllərin yaratdığı risklərin ölkə iqtisadiyyatına olan təsirlərini nəzərə almaqla sabitliyi

¹⁷ Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin internet resursları: www.stat.gov.az

möhkəmləndirməkdir. Ölkədə yeridilən böhran əleyhinə siyasət beynəlxalq təşkilatlar olan BVF, DB tərəfindən dəstəklənir.

Cədvəl 3.2

2017-2020-ci illər üzrə ÜDM-in strukturu və inkişaf dinamikası

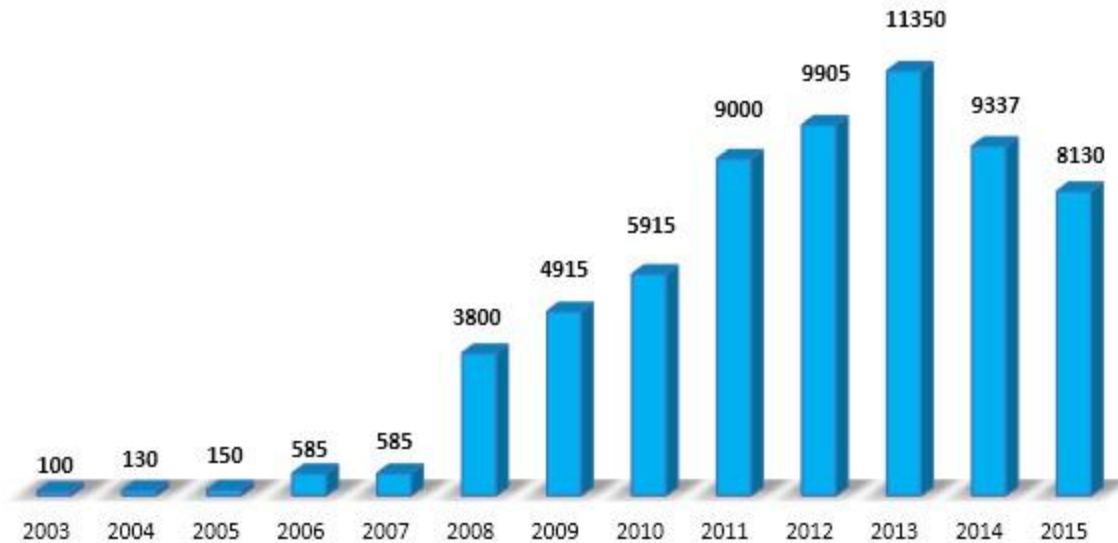
İllər	2017-ci il	2018-ci il	2019-cu il	2020-ci il
ÜDM(mln.manatla)	61419.6	63769.7	67673.9	70539.0
Real artım sürəti(faizlə)	1.0	1.5	2.8	2.4
Qeyri-neft sektorunda ÜDM(mln.manatla)	41677.5	44135.3	46135.9	48588.3
Real artım sürəti(faizlə)	2.5	2.6	1.7	2.8

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının 2017-ci ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrin Təqdimatı

Hazırda ölkədə neftdən savayı sahələrin inkişafına əsaslanan iqtisadi artım modeli dəstəklənir. Bu iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi üçündür. Müasir günümüzdə neftdən asılılığın azaldılması ölkəyə faydalıdır. Bunu neftin dəyərinin azalmasıyla əlaqələndirə bilərik. Hazırkı vaxtda digər sahələrə dəstək önəmlidir. Yeni model çərçivəsində islahatlar aparılır. Aparılan islahatların ölkəmiz üçün xeyirli olacağına əminik. Hazırkı maliyyə böhranı ərəfəsində möhtərəm prezidentimizin gördüyü tədbirlər yüksək qiymətləndirilir.

Qrafik 3.2

Dövlət Neft Fondundan gerçəkləşdirilən transfertlərin illər üzrə məbləği (mln.manatla)

Mənbə: Dövlət Neft Fondunun rüblük və illik məlumat bazası

Böhran zamanı mövcud olan mürəkkəb makroiqtisadi mühit şəraitinə baxmayaraq 2017-ci il və növbəti 3 il üzrə maliyyə imkanlarının möhkəmləndirilməsi nəzərdə tutulur.

Hazırda dünya iqtisadiyyatının inkişaf göstəricilərinə təsir göstərən xam neftin orta qiyməti olduğundan onda olan dəyişikliklər neft hasil və istehsal edən ölkələrin iqtisadi vəziyyətinə təsir göstərir. 2016-cı ildə xam neftin orta qiymətinin 32 ABŞ dollarından 47 ABŞ dollarına yüksəlməsinin səbəbi OPEC üzvü olmayan və neft istehsal edən ölkələrin təklifinin azalmasıdır.

Bugünkü niyyətimiz Azərbaycan Respublikasında maliyyə dayanıqlığının təminatıdır. Eyni zamanda dünya iqtisadiyyatında qeyri-iqtisadi risklərin artması qlobal

qeyri-müəyyənliyi daha da artırır. Məsələn, qlobal terrorizm, ondan yaranan qaçqın - miqrantlar problemi, yayılan yoluxucu xəstəliklər, iqlimlə bağlı amillər dünyəvi qeyri-müəyyənliyin güclənməsinə gətirib çıxarır.

Müasir günümüzdə ölkə iqtisadiyyatı qarşısında duran aşağıdakı çağırışlar aktualdır:

- Pul və fiskal siyasətlərin sərtləşdirilməsi;
- Bank restrukturizasiyasının sürətləndirilməsi;
- Dövlət borcunun limitləşdirilməsi;
- İnsanların hərtərəfli təminatının gücləndirilməsi;
- Qeyri-neft daxilolmalarının ÜDM-də payının artırılması.

Dünyada yaşanan proseslərə baxmayaraq respublikamızın hərtərəfli inkişafına görə regionun qabaqcıl ölkəsindən beynəlxalq arenada yüksək iştirakçı statusuna yüksəlməsi əsas məqsədlərdən biridir. Bu məqsədə yetişmək üçün aşağıdakı tədbirlər planını optimal şəkildə yerinə yetirmək nəzərdə tutulur:

- 1.İqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin artırılması;
- 2.Fiskal və monetar siyasətin koordinasiyasının gücləndirilməsi;
- 3.Sahibkarlıq təşəbbüsünün dəstəklənməsi;
- 4.Xarici ticarət siyasətinin təkmilləşdirilməsi;
- 5.Tədrisən çevik məzənnəyə keçidin təmini.

2017-ci ilin büdcəsində nəzərə alınmalıdır:

-Neft daxilolmaları azaldığı üçün 2017-ci ilin büdcəsində konsolidasiya prosesini aparmaq;

- Büdcə kəsrinin artımına yol verməmək;
- İnflyasiyanı müəyyən limit çərçivəsində saxlamaq;
- Qeyri-sosial xərclərə qənaət edərək maliyyə intizamını gücləndirmək.

2017-ci il, həmçinin növbəti 3 ilin büdcəsində neftdən savayı sahələrin büdcədə payının 50%-i keçəcəyi proqnozlaşdırılır.

Artım strategiyası dəyişildiyindən bank kreditləşməsinin arta biləcəyi proqnozlaşdırılır və bu da iqtisadi aktivliyin təmin olunmasına dəstək verəcəkdir. İqtisadi aktivliyə dəstək olacaq sahələr isə ən əsas ixracyönümlü neftdən savayı sahələr, kənd təsərrüfatı, digər gəlir gətirən xidmət sahələridir.

Yeni iqtisadi strategiya cari böhran dövründə dünya üzrə yeni çağırışlara uyğunlaşdırılaraq çağdaş iqtisadi nəzəriyyələrlə uyğunlaşır. Onun əsas istiqamətləri:

1. Sahibkarlığın dövlət tənzimlənməsinin optimallaşdırılması;
2. Yeni rəqabətqabiliyyətli özəl sektorun gücləndirilməsi;
3. İri həcmli özəlləşdirmə proqramının tətbiqi;
4. İqtisadi idarəetmə sistemində islahatların keçirilməsi;
5. Xarici investisiyaların ölkəyə iri həcmli axınını təmin etmək;
6. İxracyönümlü özəl iqtisadiyyatın formalaşdırılması.

Müasir günümüzdə yeni artım strategiyasının istiqamətləri çərçivəsində görülən tədbirlər respublika iqtisadiyyatını maliyyə böhranından çıxarmağa istiqamətlənmişdir. Respublikamızda böhrana qarşı yürüdülmən kompleks tədbirlər sisteminə baxmayaraq hələ də onun mənfi təsirləri aradan qalxmamışdır. Digər ölkələr kimi respublikamız da böhrana qarşı mübarizə aparmaqdadır.

Nəticə və təkliflər

Mövzunun ilk iki fəslə predmetin təhlilinə, axırıncı fəsil isə ondan alınacaq dərslərin qiymətləndirilməsinə və respublikamızın tətbiq etdiyi antiböhran idarəetmə siyasətinin dəyərləndirilməsinə həsr edilmişdir.

Dünyanı əhatələyən maliyyə böhranından tamamilə yaxa qurtarmaq mümkün deyil. Yalnız onun mənfi təsirlərindən yayınmaq istiqamətində antiböhran tədbirlər görmək, böhrandan yan keçmə yolları işləyib hazırlamaq lazımdır.

Böhran ölkələrin qarşılıqlı maliyyə asılılığı və qloballaşma nəticəsində inkişaf etmişdir. Nəticədə ölkələr özlərində maliyyə böhranının təsirini hiss etmişlər. Maliyyə böhranının ölkəmizə nisbətən az təsir etməsinin bir sıra səbəbləri mövcuddur:

- Azərbaycanın xarici banklardan böyük həcmdə borclar götürməməsi;
- Azərbaycanın ixracının əsası olan neft və qaza dünya bazarında tələbatın olması;
- Azərbaycanda iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsi üçün maliyyə vəsaitlərinin mövcud olması.

İqtisadiyyatın böhran şəraitində antiböhran idarəçiliyini keçirməyə imkan verən ən önəmli amil ölkə prezidentinə-İlham Əliyevə olan inamdır. Azərbaycanda həyata keçirilən strategiyanın sistemli təhlili və dəyərləndirilməsi mühüm əməli əhəmiyyətli dir. Böhran Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf qanunauyğunluqlarını, prinsip və amillərini dəyişən şəraitə uyğun yenidən qiymətləndirməyi kəskin aktuallaşdırır.

Mövzunun “Giriş” hissəsində irəli sürdüyüm “iqtisadi inkişaf modeli”nin məqsəd uyğunluğunu bu cür əsaslandırma bilərəm. Respublika iqtisadiyyatının əsasını bank sektoru təşkil etdiyi üçün yenidənqurma işlərinin birinci bu sferada həyata keçirilməsi daha məqsədyönlüdür. Çünki bu sfera iqtisadiyyatın əsasıdır. Böhrandan yayınmaq üçün səmərəli dövlət tənzimlənməsi olmalıdır ki, haqsız rəqabətə, inhisarçılığa yol verilməsin, bank sektorunun inkişafı əvvəlki halına qayıtsın.

Dövlətimizin bank sektorunda yaranmış böhranı aradan qaldırmağa yönələn tədbirlərini belə ümumiləşdirə bilərik:

- 1.Dövlətin bank sektorunun likvidliyinin saxlanılması və bankların vasitəçilik funksiyalarının həyata keçirilməsinin bərpa edilməsinə yönələn antiböhran tədbirləri;
- 2.Dövlətin bank sektorunun strukturunda dəyişikliklər etməsi;
- 3.Dövlətin bank sistemini tənzimləməsi və nəzarət tədbirlərini həyata keçirməsi.

Maliyyə sabitliyinin təmini sahəsində qarşıda duran vəzifələr aşağıdakılardan ibarətdir:

- banklar üzərində korporativ idarəetmə sisteminin gücləndirilməsi;
- sabit pul dövryyəsinin təmin olunması;
- maliyyə axınlarında nəzarətin təşkil olunması.

Neftin qiymətinin azalması səbəbindən neft gəlirlərinin azalmasının neftdən savayı sahələrin inkişafı ilə kompensasiyası lazımdır ki, balansın pozulmasına yol verilməsin.Nəhayət, irəli sürdüyüm “iqtisadi inkişaf modeli”nin sonuncu aspekti kimi çevik məzənnə rejiminə keçmə əhəmiyyətlidir ki, iqtisadiyyatımız yarana biləcək mənfi durumlarda öz tarazlığını qoruyub saxlaya bilsin, devalvasiyanın mənfi təsirləri özünü respublika iqtisadiyyatında göstərə bilməsin.

Bank sektorunda idarəetmə, həmçinin risklərin idarəsi prosesinin yüksəldilməsi məqsədilə tədbirlər görülür.MB maliyyə risklərinin optimal idarəsi üçün bankların xarici borclanma mənbələrinin idarə edilən təhlükəsiz səviyyədə saxlanması məqsədilə konkret addımlar atmışdır.Nəticədə səmərəli effektlərə nail olunmuşdur.

Azərbaycandakı islahatlar sistemi əhali təbəqələrinin firəvanının yaxşılaşdırılmasına, bu istiqamətdə tədbirlərin həyata keçirilməsinə yönəlmişdir.Ölkədə görülən antiböhran tədbirlər proqramı real iqtisadiyyatı inkişaf etdirməyə istiqamətlənmişdir.

Böhrandan tamamilə yayınmaq mümkün olmadığı üçün onun neqativ təsirini azaltmaq sahəsində ölkədə antiböhran siyasət işlənilib hazırlanır.Antiböhran siyasət çərçivəsində ölkədə görülməsi zəruri olan tədbirləri qeyd edək:

- 1.İqtisadiyyatda likvidliyi artırmaq, məcburi ehtiyat normativlərini azaltmaq;

2. Bankların yenidən maliyyələşdirilməsi, bu sektorun dayanıqlığının möhkəmləndirilməsi;
 3. Kredit təşkilatlarında şəffaflığın təmini, sui-istifadə ilə bağlı halların qarşısını almaq;
 4. Neft daxilolmaları azaldığı üçün 2017-ci ilin büdcəsini düzgün idarə etmək;
 5. Kapitalın ölkədən axıb getməsinin qarşısını almaq;
 6. Qeyri-sosial xərclərə qənaət edərək maliyyə təhlükəsizliyinin təmini;
 7. Büdcə kəsrinin artımına yol verməmək;
 8. İnflyasiyanı müəyyən həddə qoruyub saxlamaq;
 9. İxracı stimullaşdırmaq, ölkəyə valyuta ehtiyatlarını cəlb etmək;
 10. Qeyri-neft daxilolmalarının həcmi ÜDM-də və büdcədə artırmaq və s.
- Qeyd edilən sahələrdə görülən məqsədyönlü tədbirlər bilavasitə iqtisadiyyatımızı böhranın təsirlərindən qorumağa istiqamətlənib. Hal-hazırda görülən tədbirlər öz müsbət səmərəsini göstərir.

Cari böhrandan çıxmaq üçün verdiyim təkliflər:

- ölkəmizdə neftdən savayı sahələrin inkişafı;
- rəqabətqabiliyyətli sektorlara dəstək;
- bank sferasının böhrandan çıxması üçün tədbirlərin sürətləndirilməsi;
- çevik məzənnəyə keçidin təmini.

Müasir günümüzdə ölkəmizdə məqsədli layihələr icra olunur. Həmçinin insanların hərtərəfli müdafiəsi ilə bağlı tədbirlər kompleksinə böyük əhəmiyyət verilir. Bunun əsasında isə AR-nın Konstitutsiyasında əks olunduğu kimi vətəndaşlara layiqli yaşayışın yaradılması dayanır, insan amili üstün yer tutur.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

- 1.V.Zeynalov. “Qlobal maliyyə böhranı və antiböhran tədbirlər:təhlil və qiymətləndirmə”. Bakı-2012, 439 səh.
- 2.V.Zeynalov . “Maliyyə böhranı:tarix, nəzəriyyə və antiböhran siyasət”. Bakı-2012, 176səh.
- 3.Z.F.Məmmədov. “Bank fəaliyyətinin əsasları”. Bakı-2013
- 4.Z.F.Məmmədov. “Bank işi”. Bakı-2016
- 5.V.Zeynalov. “Maliyyə böhranı və antiböhran idarəetmə siyasəti”. Bakı-2012
- 6.Z.F.Məmmədov. “Pul, kredit və banklar”. Bakı-2004
- 7.Z.F.Məmmədov. “Bank sistemində böhran və antiböhran idarəetmə”. Bakı-2014
- 8.M.M.Bağirov. “Banklar və bank əməliyyatları”. Bakı-2003
- 9.E.Sadıqov. “Bank əməliyyatları”. Bakı-2010
- 10.R.Dornbuş, S.Fişer, R.Stars. “Makroiqtisadiyyat”. Bakı-2016
- 11.Ç.Kindleberger, R.Alıber. “Dünya maliyyə böhranları”. Bakı-2010
- 12.Riçard Dulkan . “Dolların böhranı”. Bakı-2009
- 13.Stiqlitsin məruzəsi. “Beynəlxalq valyuta-maliyyə sistemində islahatlar:qlobal böhranın nəticələri” barədə. “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı. Bakı-2012
- 14.M.X.Meybullayevin ümumi elmi redaktəsi ilə “İqtisadi təlimlər tarixi”.
- 15.Ş.S.Qafarov. “Pulun diktaturası”. Bakı-2014
16. “Dünya İqtisadiyyatının İnkişaf Paradiqması:Bazar və Sonrası” mövzusunda Məruzələr Kitabı. Bakı-2013
- 17.Z.F.Məmmədov. “Pul Kredit Banklar”. Bakı-2008
- 18.Qlobal maliyyə böhranı və dövlət idarəetmə sistemində antiböhran siyasət:dünya təcrübəsi və Azərbaycan modeli mövzusunda beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları. 04.06.2010. Bakı. Elmi red.Z.F.Məmmədov

- 19.E.Əliyev. “Milli iqtisadiyyatın lokomotivi olan bank sektoru qlobal böhranı əzmlə dəf edir:Respublikamızın uğurla həyata keçirdiyi antiböhran tədbirləri bank sektorunun hər hansı problemlə üzləşməsini birmənalı istisna edir”.[Mətn] //Azərbaycan-2009-13 mart-5səh.
- 20.E.Əliyev. “Ölkə iqtisadiyyatı qlobal maliyyə böhranı şəraitində belə dinamik inkişaf edir: “Milli bank sektoru Azərbaycanın qlobal maliyyə böhranından maksimum dərəcədə qorunmasında etibarlı sipər rolunu oynayır”.[Mətn]//Azərbaycan-2009-29 oktyabr-4səh.
- 21.P.Tanrıverdi. “Qlobal maliyyə böhranı:iqtisadi tənzimləmə mexanizmlərindən səmərəli istifadənin Azərbaycan təcrübəsi”://Xalq qəzeti-2010-7 avqust-4səh.
- 22.P.Tanrıverdi. “Qlobal maliyyə böhranı:iqtisadi tənzimləmə mexanizmlərindən səmərəli istifadənin Azərbaycan təcrübəsi”://Xalq qəzeti-2010-8 avqust-3səh.
- 23.E.Hacalıyev. “Qlobal maliyyə-iqtisadi böhran şəraitində Azərbaycanda makroiqtisadi sabitlik təmin edilib”.[Mətn]//Azərbaycan-2016-22 sentyabr-7səh.
- 24.S.Qəndilov. “Qlobal maliyyə böhranı və dövlət idarəetmə sistemində antiböhran siyasəti:Dünya təcrübəsi və Azərbaycan modeli”.[Mətn]//Xalq qəzeti-2010-23 iyun-4səh.
- 25.İ.Quliyev. “Maliyyə böhranı Azərbaycan iqtisadiyyatında azalmaya səbəb olmayıb”.[Mətn]//Kaspi-2009-24-26 yanvar-1,4səh.
- 26.Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin internet resursları:
www.stat.gov.az
- 27.Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının internet resursları: www.cbar.az
- 28.Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin internet resursları:
www.maliyye.gov.az
- 29.Azərbaycan Respublikasının 2017-ci ilin dövlət və icmal büdcələri üzrə layihələrin Təqdimatı. Bakı-2016

30. “Azərbaycan 2020:Gələcəyə baxış İnkişaf Konsepsiyası” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir. Bakı-2012
- 31.Yeni iqtisadi artım strategiyası:dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişaf əsas məqsəddir. 13 dekabr 2016
- 32.Q.İbadoğlu. “Qlobal maliyyə böhranının Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirləri”. Məqalə. Bakı-2009
- 33.G.Kərimli. “Qlobal maliyyə böhranının ikinci dalğası qaçılmazdır”. “Ülfət qəzeti”. Bakı-2010
- 34.Ə.Məsimli. “Dünya maliyyə böhranı və Azərbaycan”. Məqalə. Bakı-2009
- 35.F.F.Mustafayev. “Keçid iqtisadiyyatında dövlət tənzimlənməsinin makroiqtisadi aspektləri”. “Elm”. Bakı-2008
- 36.V.K.Lomakin. “Dünya iqtisadiyyatı”. Dərslik. (Rus dilindən tərcümə). “İqtisad Universiteti Nəşriyyatı”. Bakı-2013
- 37.S.Nəzərova. “Uğurlu iqtisadi siyasət Azərbaycan iqtisadiyyatının dinamik inkişafının təməlini qoyur”. Məqalə. “Səs”. Bakı-2010
- 38.V.Rüstəmov, R.Vaqifoğlu. “Manatın devalvasiyası qaçılmazdır”. Məqalə. Bakı-2015
- 39.D.Ə.Vəliyev. “Azərbaycanın qlobal iqtisadiyyata inteqrasiyası”. Bakı-2008
- 40.A.Zülfüqarov, O.İsmayılov. “Bank böhranları:qiymətləndirmə metodologiyaları”. Bakı-2009
- 41.S.Bağirov. “Dünya maliyyə böhranı kapitalizmin böhranıdır?”. Sahibkarlığın və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondu. Bakı-2013
- 42.V.Bayramov, K.Kərimzadə, İ.Poluxov. “Azərbaycan Respublikasının Antiböhran Konsepsiyası”, İqtisadi və Sosial İnkişaf Mərkəzi. Bakı-2009
- 43.Beynəlxalq Valyuta Fondunun internet resursları: www.imf.org
- 44.İ.İsayev. “Manatın devalvasiyası məqsədəuyğun addımdır”. Məqalə. Bakı-2015
- 45.İqtisadi böhran: “Azərbaycan və dünya”. Məqalə. Bakı-2010

46. Devalvasiyanın iqtisadi mahiyyəti və əhəmiyyəti-Azərbaycan nümunəsində. Məqalə. Bakı-2016

47. Фахри Муршидли. “Банковское обслуживание внешнеэкономической деятельности Азербайджана”. Bakı-2013

Уроки, которые нужно получить из глобального финансового кризиса:
анализ и оценка

Резюме

Глобальный финансовый кризис зарождался в разных этапах истории. Современный финансовый кризис является одним из широкомасштабных кризисов, охвативший весь мир после Великой Депрессии. Сегодня все страны мира борются против финансового кризиса.

Текущий финансовый кризис взял свое начало от кризиса, который начинался в 2007-2008 гг. в США. Несмотря на то, что кризис зарождался в США, за короткое время, охватив все страны мира, получил глобальный масштаб.

Понятие «Финансовый кризис» очень широкое. Не существует единого мнения о его сущности. В общем, финансовый кризис это создание финансовой нестабильности. В данном периоде в связи с тем, что у большинства стран открытая экономика кризис не ограничивается пределами одной страны и охватил весь мир.

Каждая страна мира, создав модель антикризисного управления на уровне своего экономического развития, спасаются от кризиса. Азербайджанская Республика тоже осуществляет мероприятия по антикризисному управлению в условиях финансового кризиса.

В современном периоде самой актуальной проблемой является выбор правильной позиции и правильной модели антикризисного управления. Экономисты-эксперты готовят и выдвигают ряд предложений в этом направлении. Наше государство осуществляет целенаправленные меры в этом направлении и пытается уменьшить воздействие глобального финансового кризиса на экономику страны.

Как и во всем мире, так и в нашей стране проводятся меры против кризиса.

Results of global financial crisis:analys and valuation

Summary

Financial crisis in the world was in different stages of the history. The modern financial crisis is the biggest one after the Great Depression spreading the entire world. Today all countries of the world struggle against the financial crisis.

Financial crisis came out of the crisis beginning in the USA in 2007-2008. Although the crisis began in the USA, it became the global scale spreading the entire world in a short time. Currently some developed and developing countries suffer damages from financial crisis in the world.

The concept of financial crisis is very large. There is no unit thought on its essence. Generally the financial crisis is the formation of financial volatility. In current period there is the open economic crisis in the majority of the countries, so the crisis doesn't cover in one country, it spread the entire world.

Every country of the world try to avoid from the crisis preparing the anti-crisis management model proper to the economic development model of the country. The Republic of Azerbaijan realizes the anti-crisis management policy in its turn under financial crisis conditions.

One of the actual problems in the modern times is to take a correct stand and to select the most optimal anti-crisis management model. The economist-experts prepare and put forward the different proposals in this direction. To manage correctly the economics of Azerbaijan under financial crisis conditions and to preserve stability of the economic growth is one of the most important duties. Our state tries to decrease the influence of the financial crisis to the country economics realizing the purposeful plan of measures in this direction.

The ant-crisis measures are taken in our republic as in the entire world.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Maliyyə və maliyyə institutları” kafedrasının magistrantı Məmmədli Aynur Həsən qızının “**Qlobal maliyyə böhranından alınacaq dərslər: təhlil və qiymətləndirmə**” mövzusunda yerinə yetirdiyi magistr dissertasiyasının

Referatı

Mövzunun aktuallığı.Müasir günümüzdə yaşanan böhran bütün dünya ölkələrinə təsir etmişdir.Ölkəmiz böhrana qarşı öz imkanları daxilində və müxtəlif yollarla mübarizə aparır.

Dissertasiya işinin aktuallığı odur ki, digər ölkələr kimi respublikamız da böhrana qarşı mübarizə aparır və böhran əleyhinə idarəetmə proqramı çərçivəsində tədbirlər həyata keçirir.

Tədqiqatın predmeti və obyektı.Tədqiqatın predmeti cari beynəlxalq böhran və onun başvermə səbəbləridir.Tədqiqatın obyektı isə beynəlxalq böhranın iqtisadi inkişafa təsirini aydınlaşdırmaq və onu aradan qaldırmaqdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri.Dissertasiyanın məqsədi qlobal maliyyə böhranı anlayışının mahiyyətinə nəzər yetirmək, onu doğuran səbəbləri aradan qaldırmaq, respublikamızın böhran ilə mübarizəsinin ən optimal yollarını müəyyən etməkdir.

Tədqiqatın vəzifəsi isə Azərbaycan Respublikasında dövlətin yeritdiyi antiböhran siyasətin nəticəsini müəyyənləşdirməkdir.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları.Tədqiqatın aparılması üçün informasiya mənbəyi kimi azərbaycanlı, rus və digər müəlliflərin elmi əsərləri və monoqrafiyalarından, həmçinin dövlət qurumlarının rəsmi materiallarından, internet resurslarından istifadə edilib.

Tədqiqatın elmi yeniliyi.Tədqiqatın elmi yenilikləri bunlarla bağlıdır:

1.Maliyyə böhranı anlayışına nəzəri-metodoloji yanaşmalar sistemli şəkildə ümumiləşdirilib;

2. Beynəlxalq böhran bütün dünya ölkələrinin iqtisadiyyatına təsir edib;

3. Beynəlxalq böhranın səbəbləri aşkarlanıb və maliyyə böhranından çıxış istiqamətində dövlətlərin antiböhran siyasət modelləri işlənib hazırlanıb;

4. Azərbaycan Respublikası böhranın təsirlərindən kənar qalmayıb və böhrana qarşı aparılan antiböhran tədbirlərin səmərəliliyinin artırılması yolları müəyyənləşib.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Maliyyə böhranının təhlili zamanı aşkara çıxmışdır ki, o, əsasən bank sektoruna neqativ təsir etmişdir. Bu səbəbdən magistr dissertasiyasını problemin araşdırılmasına həsr olunmuş mühüm nəzəri və praktiki mahiyyətə malik tədqiqat işi kimi göstərmək olar.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya işinin strukturu giriş, 3 fəsil və 9 paraqrafdan, nəticə və təkliflərdən, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Nəticə və təkliflər. Müasir günümüzdə dünyada maliyyə böhranı və böhrana qarşı siyasət mövzuları beynəlxalq elmi ictimaiyyətin tədqiqat sahəsidir. Böhran və ona qarşı yeridilən böhran əleyhinə siyasətin mahiyyəti elmi-analitik təhlillərlə əsaslandırılır.

2016-2017-ci illərdə ölkədə keçirilən islahatlar sistemi əhali təbəqələrinin firəvanının yaxşılaşdırılmasına yönəlmişdir. Respublikamızda keçirilən antiböhran tədbirlər proqramı maliyyə dayanıqlığının təmininə, iqtisadi aktivliyin qorunmasına, real iqtisadiyyatı inkişaf etdirməyə istiqamətlənmişdir.

Maliyyə böhranı anlayışı çox geniş məfhumdur, onun mahiyyətini dəqiq müəyyənləşdirmək mümkün deyil. Maliyyə böhranına verilən təriflərdə iqtisadçı alimlər arasında fikir birliyi yoxdur. Lakin maliyyə böhranına belə bir tərif vermək olar: Maliyyə böhranı-maliyyə aktivlərinin qiymətinin kəskin düşməsi, maliyyə bazarında vəziyyətin kəskin ağırlaşması, milli valyutanın dəyərdən düşməsi ilə müşayiət olunur.

Qlobal böhrandan tamamilə yayınmaq mümkün olmadığı üçün onun neqativ təsirini azaltmaq məqsədilə ölkədə antiböhran idarəetmə modeli işlənib hazırlanır. Antiböhran siyasət çərçivəsində ölkədə görülməsi zəruri olan tədbirləri qeyd edək:

1. Maliyyə əməliyyatları üzərində dövlət nəzarəti gücləndirilməlidir;

2.İnvestisiya və ticarət əməliyyatları üzrə beynəlxalq hesablar sisteminə keçmək lazımdır;

3.Banklar yenidən maliyyələşdirilməlidir;

4.Kapitalın ölkədən axıb getməsinin qarşısı alınmalıdır;

5.Büdcə kəsrinin artımına yol verilməməlidir;

6.İnflyasiyanı müəyyən həddə qoruyub saxlamaq lazımdır;

7.İxracı stimullaşdırmaq, ölkəyə valyuta ehtiyatlarını cəlb etmək lazımdır və s.

Müasir günümüzdə Azərbaycan iqtisadiyyatı böhranın təsiri altındadır.Böhrana qarşı mübarizə tədbirləri dünyada, eyni zamanda ölkəmizdə davam etdirilir.